

Súčasný vývoj a trendy na Slovensku

Politická situácia

Z hľadiska politického kontextu vystupujú ako centrálné predpoklady pre dlhodobý rozvoj kvality života **problémy politickej stability** a jej možného ohrozenia. Je tomu tak z jednoduchého dôvodu: kde sa musí zvädzať zápas o samotné zachovanie demokracie, tam sa výrazne znižujú kapacity pre rozvojové spoločenské programy. Rolu určujúcich faktorov politickej stability zohráva stav systému politických strán – tak vzťahy vnútri koalície, ako aj vzťahy medzi koalíciou a opozíciou, legitimita vládnych politických strán, efektívnosť fungovania vlády a kvalita inštitucionálneho prostredia.

Takmer v polčase volebného cyklu možno konštatovať, že napriek ťažkostiam v nachádzaní konsenzu v podmienkach vlády širokej koalície táto stále funguje a metódou pokusu a omylu sa učí politike kompromisov a vyjednávania. Napriek pomalšiemu tempu ako by si riešenie zdedených problémov vyžadovalo, možno konštatovať, že vládna koalícia SDK-SDE-SMK-SOP¹ postupuje v úsilí o obnovenie normálneho pôsobenia mechanizmov parlamentnej demokracie a obnovy právneho štátu. Napriek nekooperatívnemu postojovi opozičného HZDS v otázkach ekonomických reforiem, podarilo sa dosiahnuť konsenzus všetkých parlamentných subjektov v otázke zahranično-politického smerovania Slovenska do EÚ a NATO (v prípade NATO je výnimkou SNS).

Možno tiež konštatovať, že úroveň inklúzie rôznych spoločenských skupín do rozhodovacích procesov sa kontinuálne od volieb 1998 zvyšuje. Konštruktívne fungovanie Strany maďarskej koalície vo vláde ukazuje neoprávnenosť obáv a podozrení z "protislovenských či iredentistických záujmov maďarskej menšiny" šírených nielen nacionalistami, ale aj niektorými koalíčnymi politikmi. Nová vláda obnovila sociálny dialóg s odborními: v marci 2000 po intenzívnom a dlhotrvajúcom vyjednávaní bola po troch rokoch podpísaná Generálna dohoda. Bola zriadená funkcia podpredsedu vlády pre ľudské práva a menšiny, vláda uskutočňuje rokovania so zástupcami rómskej menšiny. Rozhodnutím vlády bola ustanovená funkcia splnomocnenca pre riešenie otázok rómskeho obyvateľstva, ktorý sám pochádza z radov tejto menšiny. V novovymenovanej Rade vlády pre národnosti získali menšiny nadpolovičnú väčšinu. Vznikla Rada vlády SR pre mimovládne organizácie, zložená zo zástupcov vlády a predstaviteľov Grémia tretieho sektora. Intenzívne sú kontakty vlády s organizáciami združujúcimi predstaviteľov miestnych samospráv pri príprave koncepcie reformy verejnej správy.

Vzťahy medzi stranami vládnej koalície sú však poznačené napätím, ktoré vyplýva tak z rozdielnych programových priorít, ako aj neustálej súťaže o hlasy voličov pre budúce voľby. Vážnym problémom, s ktorým je vládna koalícia často konfrontovaná, je úsilie rôznych ekonomických skupín využiť svoje väzby na vládne strany pri presadzovaní vlastných záujmov. Práve tieto snahy stáli v pozadí väčšiny doterajších konfliktov vnútri vládnej koalície. Rozpory vnútri vládnej koalície, ako aj vnútri SDK nie sú primárne rozpormi ideologickými či hodnotovými. To je zväčša iba fasáda pre svojich stúpcov. Za rozpormi sa skrývajú **rozpory ekonomických záujmových skupín**, ktoré stoja za jednotlivými stranami. Najvýraznejší konflikt tohto druhu sa odohral v apríli 2000, keď predseda parlamentu a líder vládnej SDE Jozef Migaš hlasovaním podporil návrh opozície na odvolanie premiéra a tým aj celej vlády.

Dnes je preto neoprávnené považovať za najväčšiu prekážku reforiem tých ľudí, ktorí vyslovujú v prieskumoch svoju nechuť k reformám – preto, lebo boli nimi bezprostredne znevýhodnení (nezamestnaní, dôchodcovia, prepúšťaním ohrození štátni úradníci), alebo nechápu, že iná cesta

¹ Pozri *Použité skratky* na str. 9.

bude aj pre nich ešte nepríjemnejšia. Títo ľudia síce umožnili dostať sa k moci tretej Mečiarovej vláde, ktorá zanechala veľmi nepriaznivé ekonomické i inštitucionálne dedičstvo, ale dnes nemajú ten rozhodujúci vplyv, aby reformy brzdili.

Súčasťou toho dedičstva sú aj skupiny, ktoré profitovali na začiatku reforiem: noví vlastníci privatizovaných podnikov, manažéri štátnych bánk a štátnych podnikov, niektorí štátni úradníci. Nie všetci, ktorí ľahko prišli k majetku v prvej vlne reforiem, sú schopní dobre prosperovať v otvorenej súťaži podľa transparentných pravidiel hry. Preto majú záujem na udržaní klientelistického kapitalizmu s jeho netransparentnosťou, ochranou pred otvorenou súťažou so zahraničím. V záujme týchto skupín je brzdiť určité kroky reformného procesu. Ak prichádzajú o privilégia a ochranu zo strany svojho patróna – toho, ktorého podporili aj vo volebnej kampani, považujú to za porušenie "tichej dohody" a bránia reformným krokom hoci aj ohrozením stability vládnej koalície.

System politických strán

Významná väčšina relevantných politických strán (výnimkou je tu KDH) bola vytvorená na pôde parlamentu, to znamená "zhora", čo poznačilo aj charakter týchto politických strán. Niekoľkoročné fungovanie HZDS v parlamente a vo vláde vytvorilo model presunu vedenia strany do vedenia parlamentu a exekutívnych orgánov štátu. To posilňuje prerastanie vládnych strán a štátu. Z hľadiska charakteru organizácie politických strán možno v SR identifikovať kartel strán. Kartelové prostredie vytvárajú zaručené štátne príspevky na činnosť strán, ktoré nie sú nútené budovať širokú členskú základňu.

Kartelové prostredie je formované legislatívnou úpravou, t.j. mechanizmami štátneho financovania, ako aj medzistraníckymi vzťahmi na úrovni elít a silnejším postavením strán v štáte než v občianskej spoločnosti. Organizovanosť občanov v politických stranách je okolo 5 percent. Je to dané tak všeobecne malou ochotou občanov vstupovať do politických strán, ale aj tým, že vo volebných stranách dochádza k degradácii členstva. Strany nie sú závislé na členských príspevkoch, ale naopak strana radových členov je finančne závislá na centrále a radoví členovia majú minimálny vplyv na tvorbu straníckej politiky. Preto jednou z mála motivácií pre vstup do politickej strany je politická kariéra v miestnych alebo ústredných orgánoch verejnej správy. Tak sa strany stávajú stále viac súčasťou štátu a menej artikuluju záujmy občianskej spoločnosti.

Pohľad na systém politických strán cez optiku ich vnútrostraníckej organizácie vedie k záveru, že na Slovensku síce existuje multistranícky systém ako predpoklad demokratického politického systému, ale ani strany, ktoré sú z hľadiska programu a profilu považované za demokratické nemajú demokratický charakter z hľadiska svojej organizácie.

Dobry zákon o financovaní politických strán je nevyhnutný a akceptujú to už samotné politické strany. Je však otáznne, či požadované zvýšenie príspevku od štátu je tým optimálnym riešením. Takýto spôsob financovania posilní kartelový charakter politických strán, ich prepojenie na štát a obmedzí slobodnú súťaž tak vnútri strán ako aj medzi nimi.

Slabšiu prepojenosť občianskej spoločnosti na politické strany kompenzujú problémovo orientované občianske iniciatívy, ktoré artikuluju a presadzujú záujmy zainteresovanej verejnosti. Úspešným, takmer modelovým príkladom bolo úsilie o presadenie zákona o slobodnom prístupe k informáciám. Spojenectvo občianskej iniciatívy za dobrý zákon, nezávislých médií, lídrov Demokratickej strany a časti poslancov spolu s podporou zo strany premiéra prekonalo odpor a priniesol úspech – zákon bol schválený v neokresanej podobe. Je to povzbudenie pre vyššiu participáciu občanov na formovaní takého inštitucionálneho prostredia, ktoré vytvára záruky pre konsolidáciu demokracie na Slovensku.

Stav v politických stranách vládnej koalície

Za hlavné zdroje napätia vnútri vládnej koalície možno označiť vnútrostranícku rozštiepenosť v dvoch najsilnejších stranách SDK a SDE, ktorá spätne zase komplikuje spoluprácu týchto strán pri plnení vládneho programu.

Dlhodobá neusporiadanosť vzťahov v tejto volebnej strane vytvorenej zo zástupcov piatich materských strán (KDH, DÚ, DS, SDSS a SZS) vyústila do patovej situácie, keď nebola možná dohoda medzi tzv. "koaličným" krídlom – najmä KDH a DS, ktoré presadzovali návrat k päťkoalícii a Dzurindovým "unionistickým" krídlom. V januári 2000 preto Dzurindovo krídlo zverejnilo deklaráciu, ktorou voličom SDK ponúkajú "vytvorenie únie politických prúdov, smerov a osobností ako integráciu reformných síl na Slovensku. To zjednotenie možno nie je výhodné pre malé politické strany a ich predstaviteľov, ale je určite výhodné pre občanov."

Táto deklarácia síce ukončila nikam nevedúce rokovania medzi "unionistami" a "koaličníkmi", ale neznížila napätie vo vnútri ani smerom navonok. Tento nezávládnutý zápas o podiel na moci vnútri SDK prispel k strate voličskej podpory tejto stále najsilnejšej vládnej strany. Napriek vnútorným rozporom, poslanecký klub SDK až na malé výnimky svojim hlasovaním v parlamente dokazoval svoju jednotnosť a stabilnú podporu vládnym návrhom. Početná disproporcija medzi väčšinou poslancov, ktorí sa hlásia k platformám materských strán a menšinou tých, ktorí sa deklarujú ako poslanci za SDK, ale reálne sú stúpenci ohlasovanej SDKÚ, a na druhej strane veľké zastúpenie členov SDKÚ na ministerských postoch vyvoláva neustále pnutie v rámci tohto klubu. Výsledkom bolo aj odvolanie predsedu klubu R. Kováča, čo oslabuje pozíciu premiéra medzi poslancami za pôvodné SDK, ale aj jeho pozíciu vo vzťahu k ostatným koaličným partnerom.

Druhá najsilnejšia strana vládnej koalície, SDE, stratila od volieb 1998 najviac voličov v porovnaní s ostatnými koaličnými stranami. Jej podpora klesla z takmer 15% na 5% (máj 2000). Najväčší pokles podpory bol zaznamenaný po odchode jej bývalého podpredsedu Roberta Fica zo strany, ktorý založil novú stranu Smer. Nespokojnosť so sociálno-ekonomickou situáciou vyústila u mnohých voličov SDE do podpory politika, ktorý sa situuje do pozície "tretej" sily, ponúkajúcej alternatívnu politiku. Pokles volebných preferencií podnietil časť vedenia SDE k taktike vnútornej opozície v rámci vládnej koalície. Príkladom tejto taktiky bola požiadavka rekonštrukcie vlády, ktorú však odmietli ostatní koaliční partneri. Spomínaná taktika vnútornej opozície nezlepšila postavenie SDE, naopak, spôsobila tejto strane ešte väčšie problémy. Naštrbila dôveru koaličných partnerov, nezastavila pritom pokles volebných preferencií. Situáciu v SDE komplikuje súperenie dvoch skupín s odlišným nazeraním na spôsob účinkovania vo vláde, ale nedávne konkrétne kroky a vystúpenia tých, ktorí sa deklarujú ako reformné krídlo, nedávajú dôkazy o nejakom podstatne odlišnom programovom smerovaní.

Prezident

Prezident priamo zvolený občanmi je stabilizujúcim prvkom politického systému. Aj keď v úsilí o zmierenie koalície a opozície neuspel, dosiahol, že je akceptovaný ako nadstranícka hlava štátu aj lídrami súčasných opozičných strán. Naďalej možno konštatovať, že vzťah medzi predstaviteľmi najvyšších ústavných inštitúcií má charakter konsenzuálny a prezident s premiérom presadzujú spoločnú zahraničnopolitickú orientáciu doma i v zahraničí. V čase nedávneho ohrozenia života R. Schustera v dôsledku náhle choroby sa stabilizujúca rola prezidenta stala výraznejšia pri uvedomení si hrozby jej absencie. O významnosti obsadenia prezidentského postu aj mnohých kritikov upovedomil pokles koruny reagujúcej na zdravotný stav R. Schustera.

Politická podpora v optike prieskumov verejnej mienky

Podpora pre strany vládnej koalície v polovici volebného cyklu je celkom prirodzene výrazne nižšia ako v čase volieb a má mierne klesajúci trend. Je to spôsobené viacerými faktormi. Okrem už spomínaných dôvodov je to i dôsledok nepopulárnych, ale nutných reštriktívnych opatrení, ktoré znamenajú rast životných nákladov pre väčšinu obyvateľov. Pôsobí tu aj sklamanie, že sľubovaná zmena, tak v podobe nastolenia spravodlivosti v oblasti privatizácie, ako aj doriešenie káz (napr. vyšetrenie únosu M. Kováča ml., vraždy R. Remiáša, atď.) zatiaľ nenastala. Prejavy klientelizmu, ktorý sa práve v dôsledku vyššej transparentnosti zviditeľnil tak vnútornými spormi v SDK, ako aj aktivitami SDL, vedie k znechuteniu mnohých pôvodných voličov a k záveru, že "všetci politici sú rovnakí".²

V priebehu posledného pol roka, tak ako aj predtým, sa HZDS stabilne objavuje na prvom mieste v prieskumoch politických preferencií. Tie oscilujú okolo 27%. Ak sa v niektorom mesiaci a danom prieskume priblížia až k 30%, tak v tom prípade je nižšia podpora pre SNS. Rezervoár potenciálnej podpory pre súčasné opozičné strany HZDS a SNS neprevyšuje 37%, ak stúpnu preferencie HZDS, tak klesnú u SNS a naopak. Podpora pre tieto strany zostáva relatívne rovnaká od posledných volieb, zdá sa, že tento segment predstavuje akúsi sociálno-kultúrnu konštantu v rozložení politických a hodnotových orientácií obyvateľov na Slovensku a vyvoláva znepokojenie aj u zahraničných pozorovateľov ako riziko pre stabilizáciu demokracie na Slovensku. Isté vysvetlenie nám poskytne socio-demografická analýza tohto segmentu, ktorá ukazuje, že štatisticky ide o ľudí starších, s nižším vzdelaním, z malých sídel – teda ľudí, ktorých videnie sveta, postoje a hodnoty boli formované v čase "budovania socializmu" a politické zmeny ich zastihli vo veku, keď už schopnosť adaptovať sa na nové podmienky je subjektívne i objektívne malá. Okrem toho predstavujú tú časť populácie, ktorá socio-ekonomicky tvorí väčšinu "losers" (porazených) po Novembri 1989.

Zo strán vládnej koalície (SDK, SMK, SDL a SOP) jedine Strana maďarskej koalície si zachovala dlhodobu stabilnú preferenciu okolo 10 percent. Konzistentne s tým je SMK, tak do vnútra aj smerom ku koalícii, najstabilnejší subjekt. Najproblematickejšia je situácia s opačnými pólmi široko spektrálnej koalície – pravostredovej SDK a na opačnom póle SDL. Odkedy časť SDK deklarovala nástup novej strany SDKÚ na čele s M. Dzurindom, získava tento subjekt, identifikovaný predovšetkým cez osoby jej signatárov, značne kolísavé preferencie v intervale medzi 10% až 14%. Pôvodným materským stranám, ktoré nesúhlasili s modelom "únie" a chcú si zachovať svoju identitu ubudla podpora až v takej miere, že KDĽ sa pohybuje okolo hranice zvoliteľnosti, napríklad v júnových prieskumoch medzi 5,3% podľa agentúry FOCUS a 4,6% podľa Ústavu pre výskum verejnej mienky (ÚVVM). A ďalšie malé strany – DS, DÚ, SZS kolíšu medzi 2% a 1% podpory (SDSS skončila dokonca v júnovom prieskume ÚVVM s nulou). Prieskumy naznačujú, že akokoľvek lídri materských strán pôvodného SDK obhajujú legitimitu svojho odmietnutia "unionistického" modelu riešenia vzťahu vnútri SDK či fúzovania s SDKÚ, tak pôvodní voliči SDK preferujú existenciu väčšieho politického subjektu pred množstvom malých strán napravo od stredu.

Len o trochu lepšie je na tom SDL, ktorej preferencie v posledných mesiacoch kolíšu okolo 6%. Táto strana zároveň zaznamenala aj najvýraznejší pokles svojej potenciálnej voličskej podpory.

² O klesajúcej dôvere k politikom vôbec svedčia aj výsledky prieskumov zameraných na dôveryhodnosť či sympatie politikov. V júni 2000 bol zaznamenaný 41-percentný nárast tých, ktorí "nedôverujú nikomu". (SITA, 23. 6. 2000)

Nový fenomén na politickej scéne: Ficov SMER

Nová strana *Smer*, ktorú založil Robert Fico v novembri 1999 po svojom odchode z SDĽ, sa dlhodobejšie udržuje na druhom mieste v prieskumoch volebných preferencií politických strán a stala sa tak subjektom s veľkým koalíčným potenciálom. Po oznámení založenia novej strany odmietol R. Fico definovať jej charakter z hľadiska známych ideovo-politických vzorov (sociálna demokracia, liberalizmus, konzervativizmus) a vyhlásil, že "vnútornou filozofiou strany bude racionalizmus a pragmatizmus". Prezentoval novovznikajúci subjekt ako neštandardnú formáciu nielen z hľadiska ideového profilu, ale aj organizačnej štruktúry.

Líder Smeru sa snaží oslovovať potenciálnych voličov akcentovaním tém tradične vyvolávajúcich záujem verejnosti (nezamestnanosť, životná úroveň, rómska otázka, trest smrti), využívajúc výhodu politika bez vládnej zodpovednosti a kritizujúceho etablované strany. Pripomína "antiestablishment" strany, ktoré sú zamerané na kritiku systému, v ktorom fungujú a najmä kritiku etablovaných strán – koalíčných i opozičných. Analýza voličského zázemia Smeru ukazuje, že táto strana získava podporu u časti bývalých voličov strán terajšej vládnej koalície, v prostredí mladších a vzdelanejších voličov. Smer pritiahol sklamaných voličov z takmer všetkých strán koalície aj opozície.

O hlavnom celi tejto strany najviac vypovedá Ficov výrok, že "Smer musí ísť do vlády", ako aj vyjadrenie, že je ochotný rokovať s každým, kto je otvorený spolupráci. Takto si táto strana "jedného muža" buduje svoju pozíciu "jazýčka na váhach" a naznačuje, že teoreticky môže prispieť k väčšinovej vláde tak s HZDS, ako aj so stranami súčasnej vládnej koalície.

Fakt, že konsolidácia demokracie predpokladá, aby sa súčasné opozičné, nacionálno-populistické strany nedostali ani v budúcich voľbách k moci, a tak boli postupne ich extrémne prúdy pacifikované – núti dnešné koalíčné strany k spájaniu sa na antimečiarovskej platforme a k nezdravej istote, že pri absencii demokratickej alternatívy demokraticky orientovaní voliči nemajú inú voľbu. Existencia Ficovho "Smeru" je práve pre tieto strany upozornením, že minimálne je možná obmena zloženia budúcej vládnej koalície a že niekto z nej môže vypadnúť.

Pôsobenie opozičných strán v politickom systéme

V opozičných stranách – HZDS a SNS – absentuje ochota pripustiť akýkoľvek podiel zodpovednosti za socio-ekonomické problémy a deformácie, ktoré ich minulé účinkovanie spôsobilo. Využívajú všetky legálne aj keď nie vždy legitímne prostriedky obštrukcie či pri rokovaní v parlamente, alebo pri vyšetrovaní trestno-právnych prípadov z čias ich vládnutia. Nemožno však považovať tieto strany, a to napriek ich deštruktívnej rétorike, za jednoznačne anti-systémové strany. Na svojom "transformačnom" sneme v marci 2000 HZDS deklarovalo premenu na stranu ľudového typu, v skutočnosti však nedošlo k nijakým zásadným zmenám – HZDS je stále považované za nacionálno-autoritársku formáciu vodcovského typu. Snem schválil stanovy, ktoré ešte väčšmi posilnili pozíciu predsedu V. Mečiara, naopak, pozícia zástupcov umierneného krídla sa stala takmer bezvýznamnou. HZDS už niekoľko mesiacov presadzuje myšlienku predčasných volieb – s týmto cieľom iniciovalo petičnú akciu za vyhlásenie referenda o predčasných voľbách. Vo verejnosti však táto idea nenašla veľkú odozvu, podľa opakovaných výskumov verejnej mienky by účasť na prípadnom referende o predčasných voľbách bola veľmi nízka (iba 30%), v dôsledku čoho by referendum bolo neplatné (jún 2000). Podobne pokus zorganizovať protestné manifestácie v okresných a krajských mestách skončil zjavným neúspechom. Líder HZDS V. Mečiar má zrejme dosť síl na to, aby nepripustil vznik opozície vnútri strany, nemá však dostatok energie na plnohodnotné vedenie strany. V dôsledku svojej rezignácie na poslanecký mandát nemá dostatočný politický priestor na zviditeľnenie svojich aktivít. Preto opakovane a neúspešne vyzýva politické strany k

rokovaniu za okrúhlym stolom, ako aj predkladá koalícii návrh na svoj väčší podiel na kontrolnej moci. Ani jedno ani druhé však oprávnene nepovažujú koaličné strany za legitímne.

Slovenská národná strana je jedinou stranou, ktorá akceptuje HZDS ako koaličného partnera. SNS a HZDS podpísali pred niekoľkými mesiacmi dohodu o spolupráci, tá však má skôr symbolický charakter a z hľadiska pôsobenia obidvoch strán nemá nijaký praktický význam.

Budovanie inštitúcií

Z hľadiska formálnych pravidiel možno považovať existujúce inštitúcie, zákony a normy ako dostatočné predpoklady pre konsolidáciu demokracie. Problematickejšie je to v oblasti neformálnych noriem, ktoré sú súčasťou pravidiel hry rozšírené akceptovanými v politickom a verejnom živote. Medzi také nepísané pravidlá, ktoré sú prekážkou na ceste socio-ekonomickej transformácie patrí najmä tradičná norma "amorálneho familizmu" či všeobecnejšie norma "amorálneho kamarátšaftu". Táto, na Slovensku značne rozšírená neformálna norma, znamená nadradenie personálnej väzby nad kritéria odbornosti pri rozhodovaní o kádrových otázkach. Nadradenie kritéria personálnej väzby nad kritériom efektívnosti je silnou prekážkou reforiem a zmien vo všetkých oblastiach (akreditácia regionálnych univerzít, reforma verejnej správy, reorganizácia štátnej správy, atď.).

Skutočnú mieru efektivity spolupráce koaličných strán ukáže novelizácia ústavy, pripravovaná na jeseň 2000. Pôjde v nej o zmeny, zmyslom ktorých bude prispieť k väčšej vyváženej v úprave právomocí orgánov štátnej moci a posilniť demokratický obsah ústavy. Pripravovaná novela základného zákona SR počíta so zavedením funkcie verejného ochrancu práv občanov (ombudsmana), upravuje právomoci prezidenta, Ústavného súdu, Najvyššieho kontrolného úradu, iných orgánov verejnej moci, imunitu poslancov, kompatibilitu právneho poriadku SR s normami medzinárodného práva a pod. Významným prvkom ďalšieho vývoja bude reforma verejnej správy, obsahom ktorej je presadenie koncepcie moderného demokratického a decentralizovaného štátu. Najväčšiu brzdú pri jej presadzovaní predstavujú niektoré sily vo vnútri koalície, ktoré sa nechcú vzdať doterajších straníckych pák na fungovanie štátu. Zároveň proces presadzovania tejto koncepcie je aj príkladom ako treba hľadať konsenzus medzi rôznymi záujmami a získať spojencov nielen na straníckej pôde, ale aj v mimovládnych organizáciách.

Decentralizácia a prenos právomocí na úroveň lokalít a regiónov pri racionálnej koncepcii reforiem nemá za cieľ oslabiť fungovanie štátu. Naopak, cieľom je efektívnejšie a v konečnom dôsledku aj menej nákladné spravovanie vecí verejných. Zároveň je potrebné, aby štát v tomto smere prevzal vedúcu úlohu tam, kde trhové sily samé a ani súkromný sektor nevytvára dopyt po budovaní inštitúcií nevyhnutných k civilizovanému fungovaniu trhovej ekonomiky. Konkrétne odporúčenie pre Slovensko znie: štát nemá čo hľadať v kontrole výrobných podnikov, bánk, poisťovní či verejnoprospešných podnikov, ale má zabezpečiť efektívne, kvalifikované, dobre financované, neskorumpované súdy a políciu, silné orgány regulujúce finančné trhy a prirodzené monopoly, dobrý systém sociálneho zabezpečenia a moderný systém podpory vzdelávania.

Analýza politických podmienok pre rozvoj kvality života naznačuje, že Slovensko potrebuje spoločenskú zmluvu príslušných politických aktérov v otázkach nevyhnutných reforiem. Pokiaľ budú politici nezodpovedne vytíkať politický kapitál na odmietaní nevyhnutných nepopulárnych opatrení, nemožno očakávať významný posun vpred, ani úspešné dobehnutie zameškaného v procese euroatlantickej integrácie.

Literatúra

Gyarfášová, O. – Velšic, M.: *Dynamika verejnej mienky*. In: Pešek, J. - Szomolányi, S. (eds): November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky. Nadácia Milana Šimečku, Bratislava (2000)

Krivý, V.: *Politické orientácie na Slovensku: skupinové profily*. Bratislava, (2000)

Mesežnikov, G.: *Vnútropolitický vývin na Slovensku*. Príspevok na seminári v Alpbachu, máj 2000 (2000)

Ondruchová, M.: *Faktory formovania organizácie politických strán a hnutí v SR*. Katedra politológie FiF UK v Bratislave, diplomová práca, (2000)

Szomolányi, S.: *Kľukatá cesta Slovenska k demokracii*. Stimul, Bratislava (1999)

Ekonomický rozvoj a trh práce

Hospodársky rozvoj je v súčasnosti na celom svete legitímne považovaný za jeden zo základných predpokladov dlhodobého a kvalitného ľudského rozvoja. Pri analýze ekonomickej situácie je vždy potrebné sledovať dve roviny. Po prvé, kvantitatívne ukazovatele – štatistické čísla popisujúce vývoj a momentálny stav; po druhé, kvalitatívne charakteristiky, determinujúce budúce trendy vo vývoji ekonomiky. Stáva sa často, že optimá vyplývajúce zo sledovania uvedených rovín sú časovo posunuté, a je preto z laického, ale aj odborného pohľadu väčšinou problematické identifikovať príslušné kauzálne vzťahy. Výrazné zlepšenie kvantitatívnych ukazovateľov totiž často nasleduje až niekoľko mesiacov, či dokonca rokov, po implementácii efektívnych štrukturálnych reforiem – a naopak, ich zhoršenie nemusí nastať okamžite ani po dramatickom znížení kvality hospodárskej politiky.

Začiatkom 90-tych rokov sa na území Slovenska rozbehla ekonomická reforma relatívne razantne, čo umožnilo zavŕšenie jej rozhodujúcich súčastí v priebehu niekoľkých rokov. Z rôznych, objektívnych aj subjektívnych dôvodov, došlo v polovici 90-tych rokov ku spomaleniu, dokonca až k zastaveniu hospodárskych a sociálnych reforiem. Zatiaľ čo hospodárska politika v období po "nežnej revolúcii" prispela k vyššej stabilite a k vysokému hospodárskemu rastu trvajúcemu niekoľko rokov po nej, blokácia reforiem znamenala silne nerovnovážny stav a spomalenie tempa rastu. Koniec dekády bol a je preto poznamenaný snahou o stabilizáciu ekonomiky, dokončenie základných reforiem a začatie nových, náročnejších reformných opatrení. Táto snaha bola zreteľná v programovom vyhlásení vlády, do veľkej miery v jej úvodných krokoch a už len čiastočne ku koncu roku 1999, ktorý bol prvým celým rokom fungovania novej vlády. S rastúcimi politickými napätiami medzi koalíčnými stranami, ako aj s rastúcou náročnosťou uplatňovania reforiem sa ich dynamika postupne spomaľovala. Samozrejme, za správaním sa politických špičiek je potrebné vnímať pôsobenie reforiem na rôzne sociálne vrstvy obyvateľstva, na rôzne regióny, reakcie odborov a podnikateľských zväzov a iných záujmových skupín. Rast hrubého domáceho produktu dokresľuje vyššie uvedené tvrdenie (tabuľka 1).

Tabuľka 1

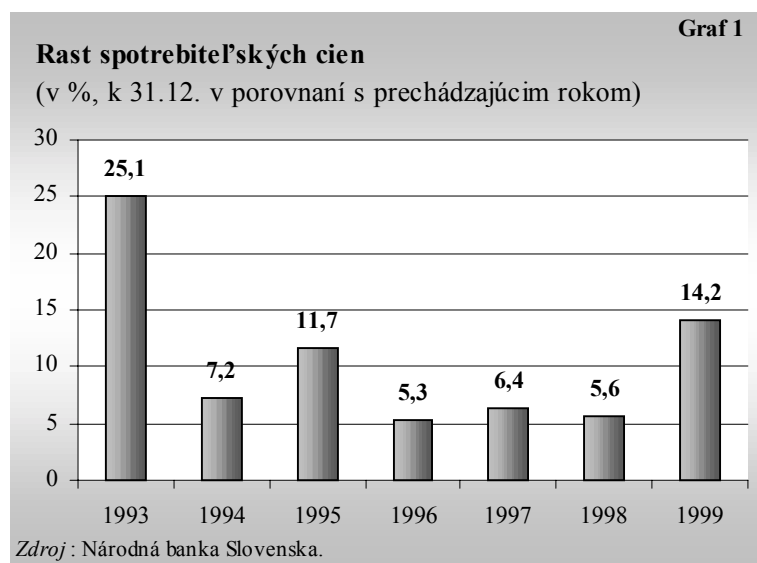
Hrubý domáci produkt HDP^a (v stálych cenách)

Rok	Rast HDP(%)
1994	4,9
1995	6,7
1996	6,2
1997	6,2
1998	4,1
1999	1,9

Poznámka: HDP po revízii metódou ESA 95. Údaje za r. 1994-1996 sú definitívne, údaje za r. 1997-1999 sú predbežné.

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky.

Analogický pohľad by bolo možné získať aj pri sledovaní inflácie, nezamestnanosti, deficitu štátneho rozpočtu, hrubej zahraničnej zadlženosti, prílivu priamych zahraničných investícií, či iných parametrov. Zvýšený rast spotrebiteľských cien v roku 1999 bol zaznamenaný najmä z dôvodu zvýšenia niektorých regulovaných cien, ktoré bolo odkladané niekoľko rokov (napríklad ceny elektrickej energie sa nezvýšili od roku 1993 do roku 1998). V roku 2000 je však možné reálne očakávať mierne zníženie inflácie, čo má samozrejme kladný vplyv na hodnotu úspor obyvateľstva, a teda aj možnosti jeho rozvoja.

Negatívom uplynulého vývoja ostáva **rast nezamestnanosti**. K tomuto javu dochádzalo na Slovensku prekvapujúco dlhodobo aj napriek pomerne vysokému hospodárskemu rastu. V tejto súvislosti bude nevyhnutné realizovať širokú analýzu príčin tohto fenoménu najmä s ohľadom na značne negatívny vplyv vysokej dlhodobej nezamestnanosti na kvalitu ľudského rozvoja. Varujúci bol totiž nielen rast miery nezamestnanosti v priebehu roka, ale aj iné charakteristiky.

Tabuľka 2

Základné ukazovatele trhu práce

Ukazovateľ	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Zamestnanosť (zmena v porovnaní s predchádzajúcim rokom v %)							
Evidovaná (podnikové výkazníctvo)	-2,6	-1,8	2,2	0,8	0,2	-0,4	-2,2
Výberové zisťovanie pracovných síl	-	-	1,7	3,6	-0,9	-0,3	-3,0
Miera nezamestnanosti (v %)							
Evidovaná ^a	12,7	14,4	13,8	12,6	13,0	14,5	18,2
Výberové zisťovanie pracovných síl	21,2	13,7	13,1	11,3	11,8	12,5	16,2
Priemerná mesačná mzda							
Nominálna (zmena v porovnaní s predchádzajúcim rokom v %)	18,4	17,0	14,3	13,3	13,1	9,6	7,2
Reálna (index 1989 = 100)	72,8	75,0	78,2	83,8	89,2	91,8	88,2
Počet nezamestnaných/1 voľné pracovné miesto	48,0	28,5	21,5	23,4	18,0	38,6	93,8

Poznámka: a. Údaje zahŕňujú celkový počet evidovaných nezamestnaných. Upresnením na disponibilný počet evidovaných nezamestnaných (ktorí môžu bezprostredne nastúpiť do zamestnania) sa údaje za roky 1997 a 1998 znížia na 13,7% a 17,3%.

Zdroj: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR; Štatistický úrad Slovenskej republiky, Národný úrad práce.

Priemerný počet pracujúcich v roku 1999 medziročne poklesol o 3 percentá. Počet pracujúcich v jednotlivých rokoch 1994-1999 vo vybraných odvetviach (podľa OKEČ) nadobudol najvyššiu hodnotu v roku 1996; od roku 1994 do konca roku 1999 poklesol ich počet v odvetví poľnohospodárstvo o 26,7%, v ťažbe nerastných surovín o 13,1%. Na druhej strane za obdobie 1995-1999 najvýraznejšie vzrástol počet pracovníkov v odvetví peňažníctvo (47,7%).

Miera nezamestnanosti sa v poslednom období stáva najcitlivejším miestom ekonomického rozvoja. Už v roku 1998 dosahovala 14,5 resp. 12,5% podľa výberových zisťovaní pracovných síl. V roku 1999 tento nepriaznivý trend pokračoval a ku konca roka miera evidovanej

nezamestnanosti dosiahla 20,1% (ak by sme brali do úvahy iba tých, ktorí môžu nastúpiť do zamestnania okamžite, dosiahla by hodnotu 19,2%).

Výrazne sa zvýšila aj priemerná doba evidencie nezamestnaných na úradoch práce – z 11,6 mesiacov v roku 1998 narástla na 14,2 mesiacov v roku 1999. Koncom roku 1999 predstavovali dlhodobo nezamestnaní 43 percent všetkých evidovaných nezamestnaných, pričom podskupina nezamestnaných viac ako dva roky predstavovala 22 percent zo všetkých nezamestnaných.

Tabuľka 3

Štruktúra nezamestnaných podľa doby evidencie (%)

	Počet mesiacov v evidencii					spolu	Dlhodobo nezamestnaní		
	-3	4-6	7-9	10-12	13+		13-18	19-24	25+
Stav k 31.12.1998									
spolu	24,8	17,6	11,8	7,6	38,2	100,0	11,4	6,2	20,6
muži	28,5	17,4	11,3	7,8	35,0	100,0	11,4	5,9	17,7
ženy	20,4	17,9	12,4	7,4	41,9	100,0	11,4	6,6	23,9
Stav k 31.12.1999									
spolu	20,6	14,5	12,9	8,8	43,2	100,0	13,4	7,9	21,9
muži	22,8	14,0	12,3	9,4	41,5	100,0	14,1	7,7	19,7
ženy	17,8	15,1	13,7	8,0	45,4	100,0	12,5	8,1	24,8

Zdroj: Správa o sociálnej... , (2000)

Priemerný počet poberateľov podpory v nezamestnanosti v roku 1999 dosiahol 130 tis. osôb. V porovnaní s rovnakým obdobím minulého roku je to o 27 tis. osôb viac, čo predstavuje 27-percentný nárast. V sledovanom období sa zvýšila i priemerná doba poberania podpory v nezamestnanosti z 5,6 mesiacov v roku 1998 na 6,0 mesiacov v roku 1999. V októbri 1999 bola prijatá novela zákona o zamestnanosti, ktorá skrátila maximálnu dĺžku poberania podpory z 12 na 9 mesiacov. Touto novelou bola taktiež znížená maximálna výška podpory z 5400 Sk na 4845 Sk. Zároveň bol znížený základ pre určenie výšky podpory z 60 na 50 percent počas prvých troch mesiacov a z 50 na 45 percent počas ďalších mesiacov. Koncom roka 1999 bola priemerná výška vyplácanej podpory 3 496 Sk.

Tabuľka 4

Evidovaní nezamestnaní poberajúci podporu v nezamestnanosti (% z celkového počtu nezamestnaných)

Ukazovateľ	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Spolu	34,8	24,9	21,9	26,3	24,9	27,0	26,9
z toho: muži	18,5	13,2	11,0	13,6	13,2	15,2	16,1
ženy	16,2	11,7	10,8	12,7	11,7	11,8	10,8

Poznámka: Hodnoty vychádzajú z priemerného mesačného počtu evidovaných nezamestnaných.

Zdroj: Správa o sociálnej... , (2000)

Zvyšujúca sa nezamestnanosť, a najmä dlhodobá nezamestnanosť, kladie bremeno nielen na zdroje Národného úradu práce, ale i na prostriedky štátneho rozpočtu určené na sociálnu pomoc. Vyplýva to zo zákona o sociálnej pomoci, ktorý garantuje občanovi zabezpečenie základných životných podmienok; to znamená, že napr. občan, ktorý je vyradený z evidencie občanov hľadajúcich si zamestnanie, sa v prípade hmotnej núdze stáva poberateľom dávok sociálnej pomoci. V období rokov 1993-1999 poberalo uvedenú dávku 37,7-48,8 percent evidovaných nezamestnaných občanov, t.j. v priemere mesačne 122 až 237 tisíc nezamestnaných. V súčasnosti predstavujú nezamestnaní až 90 percentný podiel žiadateľov o dávku sociálnej pomoci z dôvodu hmotnej núdze.

Priemerný mesačný počet poberateľov dávky sociálnej pomoci z radov evidovaných nezamestnaných v roku 1999 predstavoval 237 tis. osôb, a oproti predchádzajúcemu roku vzrástol o 40,1 %, t.j. najprudšie od r.1994.

Tabuľka 5

Štruktúra nezamestnaných podľa kategórií sociálnej ochrany

Ukazovateľ	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Nezamestnaných celkom	323 216	366 168	349 821	324 278	336 661	379 466	485 202
z toho:							
Poberatelia podpory v nezamestnanosti	112 409	91 143	76 590	85 241	83 939	102 491	130 339
Poberatelia dávok sociálnej pomoci (DSP)	121 835	158 329	157 570	141 762	143 386	169 039	236 811
Poberatelia peňažnej pomoci v materstve ^a	-	-	-	-	3 223	3 483	3 865
Dočasne práceneschopní ^a	-	-	-	-	11 311	16 045	19 537

Poznámka: Hodnoty vychádzajú z priemerného mesačného počtu nezamestnaných. a. K dispozícii len údaje za roky 1997-99.

Zdroj: Správa o sociálnej... , (2000)

Z celkového (priemerného mesačného) počtu poberateľov dávky sociálnej pomoci na základe hmotnej núdze predstavovali evidovaní nezamestnaní v jednotlivých rokoch 1993 až 1999 podiel 71-91 percent, pričom najvyšší podiel dosiahli v závere analyzovaného obdobia.

Box 1

Verejnoprospešné práce

Dlhodobú nezamestnanosť sa od júla 2000 pokúša riešiť *inštitút verejnoprospešných prác (VPP)*. Prostredníctvom tohto inštitútu môžu obce ponúknuť nezamestnaným prácu ako napr. úprava verejných priestranstiev, budov v správe obce a pod. Dlhodobo nezamestnaný tak získa prácu a má možnosť opäť nadobudnúť pracovné návyky, no s vedomím, že daný stav je len dočasný. Pozitívom pre dlhodobo-nezamestnaného je i skutočnosť, že po ukončení tohto zamestnania sa bude môcť opätovne uchádzať o podporu v nezamestnanosti. Existuje veľa kritikov VPP, ktorí argumentujú najmä dočasnou ponúkanou prácou. *Prirovnávajú ho ku kolotoču, kde občan sa napokon ocitne v tom istom prostredí. Predmetom kritiky je objem takto vynaložených prostriedkov, na základe čoho kritici hovoria o verejnoprospešných prácach ako o najdrahšom upratovaní.* Údaje Národného úradu práce z augusta 2000 hovoria o medzimesačnom poklese podielu dlhodobo-nezamestnaných na celkovom počte nezamestnaných z 50 na 45,7%. Celkový počet dlhodobo-nezamestnaných k 31.8.2000 poklesol o 47 986, resp. o 17,51% a dosiahol stav 226 045 dlhodobo-nezamestnaných.

Verejnoprospešné práce sú podľa doterajších skúseností účinnejšie pri odhaľovaní práce na čierne ako kontroly úradov práce. Je tomu tak najmä v obciach, kde ľudia žijú v menšej anonymite. Úrad práce poskytne zoznamy dlhodobo-nezamestnaných starostom obcí a na základe záujmu nezamestnaných o VPP sa veľmi rýchlo zistí, kto pracuje na čierne. Príkladom je okres Košice-okolie, kde sa takto podarilo vyradiť z evidencie 1200 nezamestnaných (SME, 14.9.2000).

Dávka priamo súvisiaca so sociálnou situáciou nezamestnaných, resp. ich rodín, predstavovala najobjemnejšiu sumu vyplácanú v rámci sociálnej pomoci. Evidovaným nezamestnaným bolo v roku 1999 vyplatených z prostriedkov štátneho rozpočtu prostredníctvom uvedenej dávky sociálnej pomoci 8 790,2 mil. Sk, t.j. 92,2% z celkového objemu prostriedkov vyplatených poberateľom v hmotnej núdzi. Nezamestnaným občanom bolo ďalej vyplatených prostredníctvom Národného úradu práce SR na podpory v nezamestnanosti 5 338,5 mil. Sk, čo znamená, že nezamestnaným sa priamo vyplatila suma 14 128,7 mil. Sk, pričom podiel štátu na tejto sume predstavoval 62,2%. Suma finančných prostriedkov priamo vyplatených nezamestnaným sa oproti predchádzajúcemu roku zvýšila o 45 percent.

Samozrejme aj miera nezamestnanosti mala vplyv na ukazovatele charakterizujúce možnosti materiálneho zabezpečenia obyvateľov krajiny. Konečná spotreba domácností vzrástla iba o 0,5%, reálna mzda bola za rok 1999 v priemere dokonca o 3,1% nižšia v porovnaní s predchádzajúcim rokom, priemerný reálny mesačný príjem na jedného člena domácnosti klesol o 4,8%, výdavky dokonca o 6,2%.

Rok 1999 mal byť teda rokom ekonomickej stabilizácie a vytvárania predpokladov pre implementáciu štrukturálnych reforiem, ktoré mali priniesť hospodársky rast v krátkodobom ako aj dlhodobom časovom horizonte. Všeobecne sa očakávalo, že voľby na jeseň roku 1998 prinesú okrem vyššie uvedeného aj ďalšie zmeny. Nová vláda mala nielen získať potenciál na uplatnenie razantnejších nepopulárnych opatrení, ale pokúsiť sa aj zlepšiť imidž SR v zahraničí a pretrhnúť úzke väzby medzi politikou a ekonomikou. To malo viesť k zlepšenému prístupu krajiny k zahraničnému kapitálu, trhom a prehĺbeniu princípu rovnosti šancí.

- Pokiaľ ide o makroekonomickú stabilizáciu, dá sa s istými výhradami konštatovať, že hospodárska politika nezlyhala. V máji 1999 bol prijatý tzv. balíček ozdravných opatrení, ktoré mali viesť najprv k stabilizácii a neskôr k hospodárskemu rastu. Deficit obchodnej bilancie klesol približne na 50 percent, vyššiu disciplínu bolo možné zaznamenať aj v hospodárení verejnej správy (tabuľka 6).

Tabuľka 6

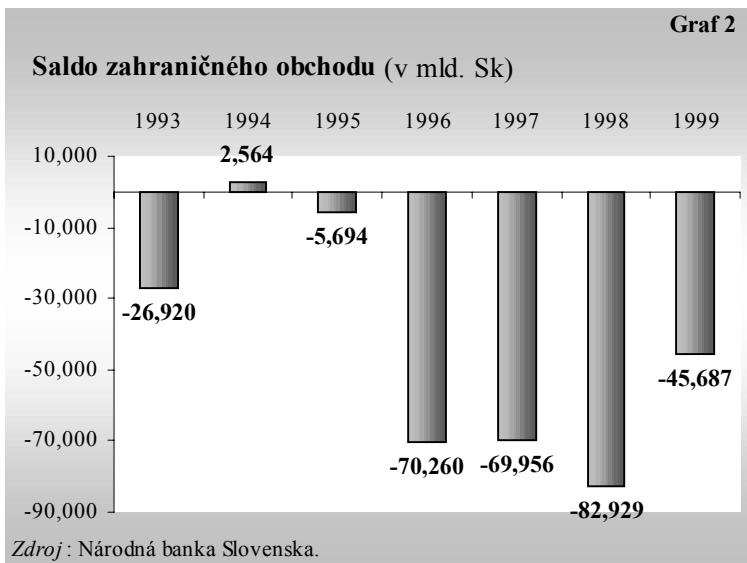
Saldo hospodárenia verejnej správy (ako % z HDP)

Rok	Saldo verejnej správy
1993	-6,4
1994	-1,6
1995	2,0
1996	-1,6
1997	-4,6
1998	-4,8
1999	-3,6

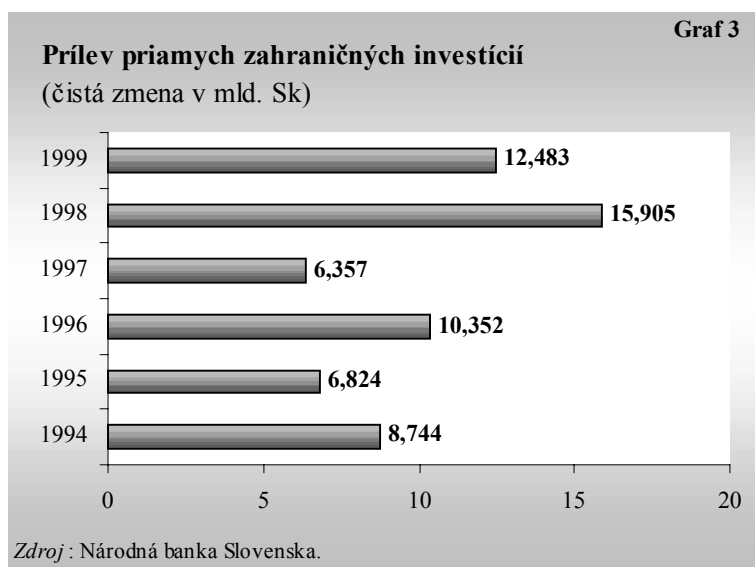
Zdroj: Ministerstvo financií SR (Pravda, 11. 4. 2000)

Deficit obchodnej bilancie v období s kritickým nedostatkom priamych zahraničných investícií ilustruje zvrät v prehľbujúcej sa destabilizácii ekonomiky (graf 2).

Graf 2

- Tempo, razancia a kvalita štruktúrnych reforiem zaostávala v roku 1999 významne za očakávaniami laickej aj odbornej verejnosti. Vláda dosiahla zníženie dane z príjmov právnických osôb zo 40 na 29 percent, čo by malo viesť k vyššiemu hospodárskemu rastu, vyššej zamestnanosti a v konečnom dôsledku aj k vyššej platobnej disciplíne. V roku 1999 bol začatý aj ambiciózny projekt ozdravenia slovenských podnikov a najmä bánk. Takzvané zlé úvery sú postupne centralizované a veľké štátne banky kapitálovo posilňované. Projekt si vyžiada približne 100 mld. Sk, čím sa stane zrejme najväčším reformným krokom súčasnej vlády. V roku 2001 by mal byť ukončený privatizáciou rozhodujúcich slovenských bankových inštitúcií. V rokoch 1999/2000 sa pripravovali významné zmeny v legislatívnom rámci upravujúcom podnikateľské prostredie, medzi ktorými sa kládol dôraz najmä na novelu zákona o konkurze a vyrovnaní. Reštrukturalizácia slovenských podnikov totiž v minulosti viedla k rastu nezamestnanosti a navyše, nebola realizovaná dostatočne rýchlo (Johnson, 2000). Veľký úspech sa podarilo dosiahnuť v roku 2000, kedy na svojej májovej schôdzi schválila Národná rada SR zákon o prístupe k informáciám, ktorý by mal spolu s inými krokmi (napríklad privatizáciou niektorých prirodzených monopolov) znamenať podstatné zníženie korupcie a zvýšenie transparentnosti.
- Imidž Slovenska v zahraničí sa významne zlepšil, o čom svedčí množstvo pozitívnych vyjadrení vysokopostavených politikov členských krajín OECD smerom k SR a v konečnom dôsledku aj podstatné zníženie tzv. rizikovej prirážky pre obchodovanie s dlhopismi krajiny. Zlepšené vnímanie Slovenska v zahraničí sa však dostatočne nepodarilo premietnuť do zvýšeného prílivu priamych zahraničných investícií (aj keď treba vziať do úvahy, že vplyv na rast tohto ukazovateľa v roku 1998 mal zrejme predaj majetku do zahraničia spôsobený obavami z výsledkov volieb).

- Po počiatočnej eufórii vychádzajúcej zo sľubov o radikálnom obmedzení klientelizmu v spoločnosti, došlo k istému sklamaniu. Podľa prieskumov verejnej mienky rástla v SR korupcia a prístup verejnosti k informáciám sa nezlepšil. Na jednej strane došlo k policajnému vyšetrovaniu niekoľkých podnikateľov, u ktorých existovalo podozrenie z nekalých praktík, na strane druhej sa však začali množiť prípady podozrenia z vytvárania nových politicko-ekonomických zoskupení. Opäť sa tak v roku 1999 nepodarilo dostatočne naštartovať proces vytvárania spoločnosti s rovnakými šancami pre všetky subjekty.

V súčasnosti sa dá konštatovať, že výkonnosť slovenskej ekonomiky sa neodlišuje významne od zodpovedajúcich parametrov iných stredo európskych krajín. "Jednoduché" reformy sú v podstate ukončené. Z výsledkov prezentovaných ŠÚ SR môžeme vybrať dáta charakterizujúce

úroveň regionálneho hrubého domáceho produktu (HDP) v SR za rok 1996 a ich porovnanie s priemernou úrovňou dosiahnutou v krajinách strednej Európy a v Európskej únii: regionálny HDP prepočítaný na obyvateľa Slovenskej republiky a vyjadrený v parite kúpnej sily dosiahol v roku 1996 objem 8 100 PPP\$, čo predstavuje 45% priemernej úrovne dosiahnutej v Európskej únii (18 100 PPP\$)³. V krajinách strednej Európy priemerná úroveň tohto ukazovateľa dosiahla 7 000 PPP\$. Objemom regionálneho hrubého domáceho produktu na obyvateľa sa Slovenská republika radí na 4. miesto v rámci krajín strednej Európy za Slovinsko, Českú republiku a Maďarsko. Najvyššiu úroveň HDP na obyvateľa v rámci krajín strednej Európy dosiahol región Praha v Českej republike (21 000 PPP\$), čo predstavuje 120% priemeru Európskej únie a 311% priemeru krajín strednej Európy. Druhým v poradí je región Bratislavský (17 500 PPP\$), čo je 97% priemeru Európskej únie a 250% priemeru krajín strednej Európy. Výkonnosť slovenského hospodárstva prekročila svoju predtransformačnú úroveň o 1,5%.⁴ Slovensko stojí na začiatku novej etapy zmien, ktoré charakterizuje vyššia politická komplikovanosť, pomalší priebeh, náročnosť na know-how. Medzi nimi sú najdôležitejšie reštrukturalizácia bankového sektora, reforma podnikateľského prostredia, školstva, zdravotníctva, verejnej štátnej správy, zvýšenie transparentnosti, harmonizácia so systémom EÚ, integrácia do OECD a NATO.

Rok 1999 bol obdobím doznievania nezdravých ekonomických trendov z predchádzajúceho obdobia a súčasne rokom postupne klesajúcich nádejí na rýchlu reštrukturalizáciu ekonomiky. Na menej populárne (ale o to dôležitejšie) reformy totiž bude zrejme potrebný širší spoločenský konsenzus, ktorý je možné v zásade dosiahnuť dvoma spôsobmi. Po prvé, vytvorením mechanizmu, ktorý zaktivizuje rozhodujúce subjekty aj mimo vlády: podnikateľské zväzy, odbory, mimovládne organizácie; a po druhé, čakaním na moment, v ktorom iná možnosť, než radikálna zmena nebude možná. Počas roka 1999 nezanikli rozhodujúce šance na uplatnenie prvého z vyššie uvedených variantov. Zdá sa dokonca, že rok 2000 môže byť pozitívnym zvratom z hľadiska predmetného trendu.

Literatúra

Economic Survey of Europe 1999 No. 3. United Nations Economic Commission for Europe, Geneva (1999)

Johnson, S. – McMillan, J. – Woodruff, Ch.: *Entrepreneurs and the Ordering of Institutional Reform*. In: *Economics of Transition*, Ročník 8 (1) (2000)

Marcinčin, A. – Beblavý, M. (eds): *Hospodárska politika na Slovensku 1990-1999*. Centrum pre spoločenskú a mediálnu analýzu, Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, INEKO, Bratislava (2000)

Menový prehľad NBS. Mesačník Národnej banky Slovenska, vydania z r. 1998, 1999, 2000.

Monitoring periodickej tlače.

OECD: *Open Markets Matter. The Benefits of Trade and Investment Liberalisation*. Organisation for Economic Co-operation and Development, Paríž (1998)

Okáli – Gabrielová – Hlavatý – Morvay – Outrata: *Celková charakteristika vývoja hospodárstva v uplynulom roku*. *Hospodárske noviny*, 19. 4. 2000

Publikácie Národného úradu práce.

³ Posledný dostupný údaj porovnateľný so všetkými uvedenými krajinami a mestami.

⁴ Okáli – Gabrielová – Hlavatý – Morvay – Outrata: *Celková charakteristika vývoja hospodárstva v uplynulom roku*, *Hospodárske noviny*, 19. 4. 2000.

Putman, R.D.: *Making Democracy Work*. Civic Traditions in Modern Italy. Princeton University Press, New Jersey (1993)

Správa o sociálnej situácii obyvateľstva SR v roku 1999. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, (2000)

Stiglitz, J.E.: *Economics of the Public Sector*. Second Edition. New York (1986)

Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1999. Štatistický úrad Slovenskej republiky, Veda, Bratislava (2000)

EBRD: *Transition Report 1998*. European Bank for Reconstruction and Development, London (1998).

Vzdelávanie a školstvo

Národná správa o ľudskom rozvoji Slovenská republika 1999 obsahuje v závere podkapitoly o vzdelávaní konštatovanie, že tento sektor dokázal udržať základnú funkčnosť i napriek veľmi bolestivým finančným a hospodárskym reštrikciám a že aj pri pokračovaní trendu ekonomického zabezpečovania táto funkčnosť ešte krátky čas prežije. Obsahuje však tiež veľmi imperatívnu predikciu o tom, že pretrvávanie celospoločenského nezájmu o vitálne potreby a s tým spojená marginalizácia ich riešenia, degradácia ich výsledkov a dehonestácia ich významu pre prežitie našej spoločnosti by určite spôsobili **kolaps** v tejto sfére.

Z tohto zorného uhla možno vývoj za uplynulý rok charakterizovať veľmi stručne: napriek rozbehnutiu prípravných činností (ako návrh koncepcie rozvoja výchovy a vzdelávania v SR či rozvoja vysokých škôl do roku 2015, príprava zákona o financovaní škôl, návrhu zákona o verejnej službe, návrhu prechodu kompetencií v školstve v súvislosti s koncepciou decentralizácie a modernizácie verejnej správy na Slovensku od r. 2001 a pod.), resp. realizovaniu niektorých čiastkových opatrení (racionalizácia siete stredných škôl od budúceho školského roku a siete základných škôl od roku ďalšieho, pokračovanie v pedagogickom overovaní inováčných trendov v obsahu, organizácii a formách výchovy a vzdelávania i v rámci medzinárodnej spolupráce, právna úprava zvyšujúca kompetencie školských samosprávnych orgánov a pod.) ukazuje sa, že **nedošlo k zásadnému obratu**, najmä v najkritickejšej oblasti – oblasti financovania. Svedčí o tom porovnanie schváleného rozpočtu pre školstvo (okrem vysokých škôl) na rok 2000 so skutočnosťou roku 1999 podľa rozpočtových kapitol jednotlivých krajov Slovenska v kľúčových ukazovateľoch, ktorými sú bežné výdavky a mzdy a platy zamestnancov.

Tabuľka 7

Stav vo financovaní predškolských zariadení, základných škôl, gymnázií a stredných odborných škôl podľa rozpočtu (v tis. Sk)

Kraj	Rok	Mzdy a platy	Bežné výdavky	z toho oddĺženie
Bratislava	Skutočnosť 1999	1 003 001	1 761 524	58 362
	Schválený 2000	973 861	1 637 040	0
Trnava	Skutočnosť 1999	979 616	1 623 623	47 607
	Schválený 2000	939 410	1 525 404	0
Trenčín	Skutočnosť 1999	1 034 285	1 709 726	46 913
	Schválený 2000	990 603	1 628 592	0
Nitra	Skutočnosť 1999	1 213 120	2 059 069	79 866
	Schválený 2000	1 169 301	1 903 952	0
Žilina	Skutočnosť 1999	1 156 963	1 984 632	72 092
	Schválený 2000	1 076 917	1 692 319	0
Banská Bystrica	Skutočnosť 1999	1 170 825	1 958 233	110 905
	Schválený 2000	1 146 515	1 834 362	0
Prešov	Skutočnosť 1999	1 440 800	2 478 686	155 073
	Schválený 2000	1 440 754	2 369 646	0
Košice	Skutočnosť 1999	1 442 801	2 464 271	169 960
	Schválený 2000	1 320 600	2 134 097	0
Slovensko	Skutočnosť 1999	9 319 210	16 039 764	587 778
	Schválený 2000	9 057 961	14 725 412	0

Zdroj: Krajské a okresné školstvo v číslach. In: *Učiteľské noviny*, č. 21/2000 s. 5-8

Z uvedených údajov vyplýva, že napríklad v celoslovenskom priemere pripadá podľa schváleného rozpočtu výška mzdových nákladov na žiaka 10 092 Sk, výška bežných výdavkov na žiaka 16 090 Sk. Ak však v tejto položke odčítame tzv. fixné výdavky (nájomné, energie), ostáva na rok na žiaka suma 449 Sk na všetky ostatné bežné výdavky, ktoré má škola či školské zariadenie zabezpečovať.

Analýza vývoja a súčasný stav

Všimnime si teraz aktuálny stav v jednotlivých segmentoch školského systému. Aj napriek nepriaznivej ekonomickej situácii a permanentnému poklesu verejných prostriedkov smerujúcich do sféry výchovy a vzdelávania sa vývoj v predškolských zariadeniach na Slovensku v poslednom období stabilizoval. Počet materských škôl a učiteliek je relatívne konštantný, počet prijatých detí v absolútnom vyčíslení klesá, avšak pomalšie než je demografický trend. Svedčí o tom spojitý rastúci podiel zaškolených detí vo veku predškolskej výchovy (v percentách v rokoch 1997-1998-1999 postupne 78,67-82,66-85,39) a najmä podiel zaškolenia detí v poslednom roku pred povinnou školskou dochádzkou (opäť v percentách v rokoch 1997-1998-1999 postupne 84,25-87,82-89,98), čím Slovensko zaujíma jedno z popredných miest v celoeurópskom meradle.

V oblasti základného školstva došlo v roku 1999 k istej kurióznosti situácii. Po takmer desiatich rokoch platnosti zákona, ktorý na Slovensku zaviedol povinnú deväťročnú školskú dochádzku sa táto v plnom rozsahu uskutočnila pre celú populáciu v základnej škole. Kuriozita je však najmä v tom, že sa tak udialo až v poslednom roku účinnosti tejto časti zákona, pretože od roku 2000 je jednou z noviel zákona predĺžená povinná školská dochádzka na 10 rokov! Táto skutočnosť ovplyvnila výkony a tým aj štatistické ukazovatele tak vo sfére základných ako aj stredných škôl (prírastok resp. úbytok populačného ročníka). Z trendov predchádzajúceho obdobia pokračuje "predčasná" separácia školopovinne mládeže rozširovaním gymnázií s osemročným študijným programom, pôvodne určenom najmä pre mimoriadne talentovaných žiakov (v tejto forme gymnaziálneho štúdia je už približne 23% všetkých gymnazistov). Napriek demografickému poklesu v oblasti základného školstva pokračoval trend "otvárania nožníc", keď na jednej strane klesá počet žiakov, na druhej strane sa zvyšuje počet základných škôl. Nielen vzhľadom k aktuálnej ekonomickej situácii je zrejme, že tento extenzívny trend nemôže dlho vydržať.

Stredné školy, najmä prúd odborného školstva sa dostáva do neprijemného tlaku. Na jednej strane sa nepodarilo legislatívne zjednotiť zriaďovateľské kompetencie do rezortu školstva, na druhej strane sa začali reálne prípravy na racionalizáciu (rozumej redukciu) siete stredných škôl. Neprijemnosť je predovšetkým v tom, že dominantným kritériom pri tomto rozhodovaní sa stáva nie otázka kvality školy, ale otázka prevádzkových nákladov.

Tabuľky podávajúce prehľad o štruktúre slovenského školstva si zaslúžia krátky komentár. Plasticky totiž demonštrujú charakteristické prvky slovenského školstva:

- prakticky neklesajúcu dominanciu štátneho školstva prejavujúcu sa ako podielom počtu škôl a školských zariadení na celkovom stave, tak aj podielom žiakov v jednotlivých druhoch a typoch škôl;
- vysokú otvorenosť všetkých prúdov stredných i vysokých škôl pre dievčenskú populáciu, svedčiacu o tom, že diskriminácia podľa pohlavia sa v tomto smere na Slovensku neudomácnila. Naopak, skôr možno hovoriť o narastajúcej feminizácii i v niektorých netradičných prúdoch;
- reálne pretrvávajúcu a dokonca narastajúcu feminizáciu v učiteľských zboroch našich škôl, a to vo sfére štátneho i neštátneho školstva, ktorá sa nezastavuje ani pred bránami vysokých škôl, takže posledné obdobie sa označuje aj za "decénium feminizácie" – najnižší podiel žien je na SOU (59,5%) a najvyšší na základných školách (83,54%);
- pokračujúcu rovnocennú úspešnosť dievčat medzi absolventmi všetkých prúdov stredných škôl i vysokých škôl vo vzťahu k počtom študujúcich.

Sieť škôl a školských zariadení pre rok 1999/2000

Zariadenie	Počet škôl	Počet študentov	z toho dievčat
Materské školy	3 314	161 863	74 629
z toho: štátne	3 294	161 173	74 227
súkromné	11	336	165
cirkevné	9	354	187
Základné školy	2 482	672 042	327 756
z toho: štátne	2 386	645 720	314 643
súkromné	4	174	70
cirkevné	92	26 148	13 043
Gymnázia	209	76 662	43 062
z toho: štátne	156	64 224	36 161
súkromné	17	2 616	1 281
cirkevné	36	9 822	5 620
Stredné odborné školy	348	89 542	52 906
z toho: štátne	317	85 217	49 844
súkromné	27	3 572	2 392
cirkevné	4	753	670
Stredné odborné učilištia	371	102 896	38 494
z toho: štátne	356	100 453	37 431
súkromné	10	1 549	785
cirkevné	5	894	278
Zdravotnícke školy	31	9 528	8 475
z toho: štátne	24	8 231	7 252
súkromné	0	0	0
cirkevné	7	1 297	1 223
Špeciálne školy	381	30 736	13 279
z toho: štátne	374	30 472	13 170
súkromné	2	24	11
cirkevné	5	240	98
Vysoké školy ^a	18	117 432	60 214
z toho: denné štúdium		88 192	42 859
popri zamestnaní		29 240	17 355

Poznámka: a. Iba štátne vysoké školy bez cudzincov.

Zdroj: Štatistická ročenka školstva Slovenskej republiky (2000)

O celkovom počte učiteľov, ako aj o miere feminizácie v hlavnom prúde slovenského školského systému v roku 1999 možno získať plastický obraz z nasledujúcej tabuľky 9, obsahujúcej údaje za nosné typy a druhy škôl a školských zariadení. Tu azda treba dodať, že okrem učiteľov pôsobia v školskom systéme ďalší pedagogickí zamestnanci (vychovávateľia, majstri odbornej výchovy a pod.) ako aj nepedagogickí zamestnanci, priamo sa podieľajúci na výchovno-vyučovacom procese.

Tabuľka 9

Učители v sieti škôl a školských zariadení SR v roku 1999

Zariadenie	Štátne		Súkromné		Cirkevné		Spolu	
	Interní	Externí	Interní	Externí	Interní	Externí	Interní	Externí
<i>Materské školy</i>	15 743	-	30	-	34	-	15 807	-
<i>z toho ženy</i>	15 743	-	30	-	34	-	15 807	-
Základné školy	39 173	2 326	29	15	1 748	175	40 950	2 516
<i>z toho ženy</i>	32 698	1 011	23	8	1 434	83	34 155	1 102
Gymnáziá	5 173	636	220	163	772	201	6 165	1 000
<i>z toho ženy</i>	3 786	333	163	104	577	105	4 526	542
Odborné školy	8 916	1 605	295	339	89	52	9 300	1 996
<i>z toho ženy</i>	5 907	837	221	221	74	30	6 202	1 088
Učilištia	5 749	956	88	56	45	22	5 882	1 034
<i>z toho ženy</i>	3 746	506	61	30	25	9	3 832	545
Špeciálne školy	4 276	128	5	-	56	-	4 337	128
<i>z toho ženy</i>	3 594	93	4	-	52	-	3 650	93
Zdravotnícke školy	747	973	-	-	137	100	884	1 037
<i>z toho ženy</i>	659	621	-	-	121	58	780	679
Umelecké školy	3 434	748	35	99	29	9	3 498	856
<i>z toho ženy</i>	2 419	484	21	56	21	3	2 461	543
Vysoké školy	9 049	2 085	-	-	-	-	9 049	2 085
<i>z toho ženy</i>	3 514	660	-	-	-	-	3 514	660

Zdroj: Štatistická ročenka školstva Slovenskej republiky (2000)

Vzdelávanie, absolventi a zamestnanosť

Všimnime si teraz vzťah medzi vzdelávaním a zamestnanosťou. Uplatňovanie absolventov (najmä) stredných škôl na trhu práce je jedným z markantných ukazovateľov efektívnosti vzdelávacieho systému. Na druhej strane je známe, že absolventi škôl všeobecne patria k najviac ohrozeným skupinám na trhu práce. Žiaľ, v súčasnosti na Slovensku absentuje v tejto oblasti stratégia, zaoberajúca sa preventívnym sledovaním potrieb zamestnanosti v súlade s aktuálnym i perspektívnym populačným vývojom, hospodárskou štruktúrou regiónov, skladbou zamestnaní podľa jednotlivých rezortov, očakávanou potrebou pracovných síl, ich rekvalifikáciou a pod. Táto skutočnosť spôsobuje, že v slovenskom školskom systéme nie je vytvorený dostatočný tlak na zabezpečovanie spätnej informácie o uplatňovaní sa absolventov škôl v praxi, že väčšina krajských úradov v SR (ako dominantní zriaďovatelia štátnych stredných škôl) nesleduje evidenciu nezamestnaných absolventov, že rezorty hospodárstva, pôdohospodárstva, či zväzy výrobných i spotrebných družstiev, nesledujú uplatňovanie absolventov, že ani Národný úrad práce ani Ústav informácií a prognóz školstva nedisponujú údajmi v požadovanej komplexnej štruktúre. Obraz o situácii podávajú nasledujúce tabuľky.

Tabuľka 10

Absolventi stredných škôl v školskom roku 1998/1999 (spolu denné štúdium i štúdium popri zamestnaní)

Typ školy	Štátne		Súkromné		Cirkevné		Spolu	
	Spolu	Ženy	Spolu	Ženy	Spolu	Ženy	Spolu	Ženy
Gymnáziá	13 791	8 010	548	310	1 297	780	15 636	9 100
Stredné odborné školy	26 829	15 916	1 152	787	211	189	28 242	16 892
Zdravotnícke školy	3 857	3 382	-	-	495	467	4 352	3 849
Špeciálne školy	1 111	437	-	-	-	-	1 111	437
Učilištia	44 659	17 710	915	421	344	128	45 918	18 259

Zdroj: Štatistická ročenka školstva Slovenskej republiky (2000)

Pred uvedením situácie so zamestnanosťou absolventov je vhodné uviesť prehľad novoprijatých absolventov stredných škôl priamo na vysoké školy.

Tabuľka 11

**Novoprijatí absolventi stredných škôl na vysoké školy
v roku 1999**

Typ školy	Absolventi	Novoprijatí	% z absolventov
Gymnázia	15 636	9 569	61%
Odborné školy	32 594	6 109	19%
Učilištia	45 918	1 002	2%

Zdroj: Interný materiál Ústavu informatiky a prognóz školstva, Bratislava, január 2000.

Ak pod mierou nezamestnanosti rozumieme podiel nezamestnaných absolventov stredných škôl na celkovom počte absolventov stredných škôl v Slovenskej republike, tak najvyššie miera nezamestnanosti je u absolventov stredných odborných škôl (47%), na druhom mieste sú absolventi stredných odborných učilíšť (42%) a relatívne najlepšia je situácia u absolventov gymnázií – "iba" 25,1%. Tieto globálne údaje vyjadrujúce úspešnosť uplatnenia sa absolventov na trhu práce je možné detailnejšie charakterizovať z pohľadu jednotlivých krajov (tabuľka 12).

Tabuľka 12

**Porovnanie miery nezamestnanosti absolventov stredných škôl v školskom roku
1998/1999 (%)**

Kraj	Nezamestnaní absolventi gymnázií	Nezamestnaní absolventi SOŠ	Nezamestnaní absolventi SOU	Nezamestnaní absolventi str. škôl
Bratislava	12,9	21,6	24,3	20,6
Trnava	24,3	42,8	51,6	42,8
Trenčín	25,9	36,5	46,7	38,3
Nitra	29,3	43,5	52,8	44,5
Žilina	29,1	45,4	48,8	44,1
Banská Bystrica	25,1	40,2	45,9	39,8
Prešov	29,4	51,4	57,3	49,9
Košice	29,9	49,9	51,9	46,9
Slovensko	25,1	42,0	47,0	40,9

Poznámka: SOŠ – stredné odborné školy, SOU – stredné odborné učilištia.

Zdroj: Interný materiál Ústavu informatiky a prognóz školstva, Bratislava, január 2000.

Vzdelávací systém v integračnom procese do Európskej únie

V roku 1999 sa zintenzívil proces integrácie SR do EÚ aj v oblasti školstva. Na vytvorenie základnej predstavy: inštitucionálne zabezpečenie vo vzťahu k EÚ v zmysle Európskej dohody predstavuje *Asociačná rada SR/EÚ* ako vrcholný spoločný orgán SR a EÚ, ktorý dohliada na vykonávanie tejto dohody, *Spoločný parlamentný výbor NR SR a Európskeho parlamentu*, *Asociačný výbor SR/EÚ*, ktorý sa zaoberá všetkými otázkami vznikajúcimi v priebehu zavádzania Európskej dohody do praxe, *8 asociačných podvýborov* a *29 pracovných skupín negociačného tímu*, v ktorých pôsobia na expertnej úrovni zástupcovia ústredných orgánov štátnej správy a odborníci z praxe.

Konkrétne úlohy v procese integrácie v oblasti školstva rieši *Pracovná skupina č.18 – Vzdelávanie, odborná príprava a mládež*. Všetky uznesenia vlády SR č.50 z 20. 1. 1999 (Harmonogram úloh vyplývajúcich z pravidelnej Správy Európskej komisie o pripravenosti SR na členstvo v EÚ), týkajúce sa rezortu školstva a termínované v roku 1999 boli splnené

(obnovenie vydávania dvojjazyčných vysvedčení, prijatie legislatívy zabezpečujúcej používanie jazykov národnostných menšín, racionalizácia integračnej štruktúry, čo bolo pozitívne hodnotené aj v Pravidelnej správe EK z 13. 10. 1999), kritická personálna situácia však ohrozuje priebežnú úlohu – zosúladenie všeobecne záväzných právnych predpisov v rezorte školstva s legislatívou EÚ. Napr. v otázke porovnateľnosti kvalifikácií získaných odbornou

prípravou podľa prijatého Rozhodnutia Európskej rady sú spracované štandardy iba 400 z 830 vybraných povolání. Pritom v SR za odborné vzdelávanie a prípravu zodpovedá sedem ministerstiev, čo sťažuje koordináciu medzi rezortmi a prispôsobovanie pedagogickej dokumentácie.

S integračným procesom úzko súvisí aj porovnanie výdavkov na školstvo a vzdelávanie vo vyspelých európskych krajinách a SR. Pretože štatistické ukazovatele zo zahraničia sú časovo posunuté, môžeme porovnať celkové verejné výdavky na všetkých úrovniach v krajinách EÚ podľa priemeru podielu na hrubom domácom produkte (HDP) za rok 1995 a u nás za roky 1995-98. Mimochodom, nasledujúca tabuľka potvrdzuje aj predchádzajúce vyjadrenia o permanentnej reštrikcii verejných zdrojov do vzdelávania na Slovensku a o

SR a programy EÚ v oblasti vzdelávania

Box 2

Pozitívne možno hodnotiť účasť SR v komunitárnych programoch EÚ v oblasti vzdelávania, odbornej prípravy a mládeže – programoch *Sokrates, Leonardo da Vinci a Mládež pre Európu III* a ich podprogramoch, umožnenú rozhodnutím č.1/98 Asociačnej rady SR/EÚ z 3.3.1998, ktorých cieľom je priama účasť slovenských vzdelávacích a mládežníckych inštitúcií, štátnej správy a sociálnych partnerov v medzinárodných projektoch EÚ. V roku 1999 zaplatila SR za účasť v týchto projektoch z rozpočtu SR finančný príspevok vo výške 2 309 430 EUR, pričom časť príspevku vo výške 1 989 430 EUR bola hradená z prostriedkov programu PHARE. Pretože v rámci druhej fázy komunitárnych programov na roky 2000-2006 sa nepočíta s tým, že asociované krajiny budú mať osobitné rozpočty na jednotlivé programy ako doteraz, bude sa musieť zvýšiť tlak na kvalitu predkladaných projektov, aby SR bola schopná vyčerpať vložené finančné prostriedky.

vzďaľovaní od cieľov z Programového vyhlásenia vlády SR "...postupne zvyšovať prostriedky určené na zabezpečenie školstva takým podielom z HDP, aby to bolo porovnateľné s krajinami EÚ".

Tabuľka 13

Verejné výdavky na vzdelávanie v SR v rokoch 1995-1999 (ako % z HDP)

Rok	Spolu	Základné vzdelávanie	Stredné vzdelávanie	Terciárne vzdelávanie	Ostatné (predškolské)
1995	5,2	1,5	1,2	0,9	1,6 (0,5)
1996	5,0	1,5	1,2	0,8	1,5 (0,5)
1997	4,8	1,4	1,2	0,9	1,3 (0,4)
1998	4,6	1,3	1,1	0,9	1,3 (0,4)

Zdroj: Interný materiál na rokovanie vlády SR na základe uznesenia č. 671 zo dňa 11. 8. 1999.

Tabuľka 14

Verejné výdavky na vzdelávanie vo vyspelých európskych krajinách v roku 1995 (ako % z HDP)

Krajina	Spolu	Základné vzdelávanie	Stredné vzdelávanie	Terciárne vzdelávanie
Belgicko	5,7	1,2	2,7	1,2
Dánsko	8,0	1,7	3,2	1,9
Francúzsko	6,0	1,2	3,0	1,1
Holandsko	5,2	1,2	2,1	1,6
Rakúsko	5,6	1,2	2,7	1,1
Fínsko	7,3	1,8	2,7	2,1
Švédsko	7,8	2,0	3,1	2,2
Nórsko	7,5	2,3	1,7	2,0
EÚ	5,2	1,0	2,7	1,1

Zdroj: Interný materiál na rokovanie vlády SR na základe uznesenia č. 671 zo dňa 11. 8. 1999.

Na prvý pohľad pri približne rovnakej úrovni percenta celkových výdavkov na vzdelávanie z HDP v roku 1995 je rozdielna vnútorná štruktúra. Pokiaľ v krajinách EÚ predstavoval podiel z HDP na základné, stredné a terciárne vzdelávanie 4,8%, v SR to bolo 3,6% a naopak, pokiaľ podiel výdavkov z HDP na ostatné výdavky na vzdelávanie vrátane predškolskej výchovy v krajinách EÚ bol 0,4%, na Slovensku predstavoval 1,6% (z toho 0,5% na predškolskú výchovu). Uvedené vyplýva zo skutočnosti, že v rámci ostatných výdavkov na vzdelávanie v SR sú zahrnuté i výdavky na školské stravovanie a ubytovanie, ako aj časť výdavkov na štátnu správu v školstve.

Kvalita života v spojení so školským systémom

Jednou z oblastí, ktoré sa v celosvetovom meradle čoraz viac dotýkajú problematiky kvality života mladej generácie, je ohrozovanie *drogovými závislosťami*. Epidemiologické údaje o drogovom probléme jednoznačne poukazujú na fakt, že drogy sú bežne dostupné a ponúkané mládeži. Riziko ohrozenia drogovými závislosťami sa dotýka celej detskej populácie.

Znižovaním rizík ohrozenia mladej generácie závislosťami sa rezort školstva na Slovensku zaoberá dlhodobo v zmysle Národného programu boja proti drogám. Preventívne aktivity sa uskutočňujú rôznymi formami ako integrálna súčasť výchovno-vzdelávacieho procesu od materských až po stredné školy. V roku 1999 fungovalo u nás v súlade s *Opatreniami pre boj proti drogám* celkom 25 centier výchovnej a psychologickkej prevencie, poslaním ktorých je poskytovať špeciálnu sociálnu, psychologickú a liečebno-výchovnú starostlivosť deťom ohrozeným sociálno-patologickými javmi. Tieto centrá realizujú početné projekty v oblasti prevencie v rezorte školstva vo vzťahu k deťom a mládeži, k učiteľom, k rodičom a širšej komunite.

Výsledky Európskeho školského prieskumu užívania nelegálnych drog pomocou anonymných dotazníkov u stredoškolákov (ESPAD) poukazujú napriek uvedenému na stúpajúci trend užívania marihuany a syntetických drog. Popri nelegálnych drogách je u mládeže na vzostupe aj fajčenie a užívanie alkoholu. Údaje z porovnania v rámci reprezentatívnych prieskumov ESPAD v rokoch 1995 a 1999 poukazujú na potrebu prehĺbenia a rozšírenia systematických preventívnych aktivít cielene určených pre jednotlivé vývinové skupiny detí a mládeže. Porovnanie štúdií ESPAD 95 a ESPAD 99 na Slovensku u študentov stredných škôl prinášajú tabuľky 15 a 16.

Tabuľka 15

Užitie drogy jeden a viackrát za 30 dní (% z 15-18 ročných)

Druh drogy	1995	1999
Tabak	30,0	38,2
Alkohol	57,3	64,2
Marihuana	3,1	7,0

Poznámka: ESPAD 95 zahrňoval vzorku 7 975 stredoškolských študentov, ESPAD 99 zahrňoval 8 295 študentov.

Zdroj: Ústav zdravotnej výchovy; Národné centrum podpory zdravia, Štátny zdravotný ústav Slovenskej republiky.

Tabuľka 16

Dost' a veľmi ľahká dostupnosť drog (% z 15-18 ročných)

Druh drogy	1995	1999
Extáza	4,7	17,6
LSD a halucinogény	8,5	16,4
Amfetamíny	8,0	14,1
Trankvilizéry	12,3	19,5
Heroín	9,9	12,7
Marihuana	29,1	45,6
Prchavé látky	32,4	39,5

Poznámka: ESPAD 95 zahrňoval vzorku 7 975 stredoškolských študentov, ESPAD 99 zahrňoval 8 295 študentov.

Zdroj: Ústav zdravotnej výchovy; Národné centrum podpory zdravia, Štátny zdravotný ústav Slovenskej republiky.

Ďalším významným indikátorom kvality života mládeže je dostupnosť *komunikačnej techniky* (je základným predpokladom jej využívania). Údaje z februára 1999 hovoria, že farebný televízor má vyše 90%, teletext 44,1%, prípojku káblovej televízie 34,4%, spoločnú alebo individuálnu satelitnú anténu 37,3%, videorekordér 45,4%, videokameru 9,3%, CD prehrávač 38,1%, walkman 48,4%, telefón 75%, osobný počítač 21,7% a Internet 3,1% domácností. Zároveň výskumné poznatky Národného centra mediálnej komunikácie v Bratislave potvrdzujú, že vybavenosť domácností komunikačnou technikou je výrazne podmienená vzdelaním rodičov. Napríklad osobný počítač má v domácnosti iba 10,9% respondentov so základným vzdelaním, ale až 49,5% respondentov s vysokoškolským vzdelaním. Internet má k dispozícii 0,7% respondentov so základným, ale 13,4% respondentov s vysokoškolským vzdelaním.

Údaje zároveň hovoria o tom, že zábavnú elektroniku má stredoškolská mládež k dispozícii predovšetkým doma, kým k počítačom a Internetu má väčšie možnosti prístupu v škole. Možnosť dostať sa ku komunikačnej technike inde (u rodičov v práci, u priateľov, na internáte a pod.) je dôležitá v prípade Internetu (takmer 30%), videokamery (31%), faxu (30,2%) a multimediálneho počítača (36,7%). Sú to totiž zariadenia, ktoré im doma alebo v škole väčšinou chýbajú.

Tabuľka 17

Dostupnosť komunikačnej techniky pre stredoškolskú mládež (%)

Zariadenie	Doma	V škole	Inde	Celkom
Farebný televízor	93,2	58,6	49,9	201,7
Telefón	90,0	29,8	49,1	168,9
Videorekordér	49,2	44,2	46,3	139,7
PC	38,5	46,4	37,7	122,6
Walkman	75,8	9,3	34,0	119,1
CD prehrávač	55,4	9,7	42,5	107,6
Hi-fi veža	55,4	4,8	45,9	106,1
Teletext	57,4	4,9	42,4	104,7
Káblová televízia	54,5	3,9	35,7	94,1
Multi PC	29,1	19,6	36,7	85,4
Mobil	31,2	2,8	36,0	70,0
Spoločný satelit	34,2	3,2	26,1	63,5
Internet	5,7	21,6	29,1	56,4
Č/B televízor	24,4	4,6	26,4	54,6
Individuálny satelit	28,6	1,6	24,4	54,6
Videokamera	13,2	2,1	31,0	46,3
Fax	7,4	4,6	30,2	42,2

Zdroj: Brečka (2000)

Tabuľka 18

Dostupnosť komunikačnej techniky na jednotlivých typoch škôl (%)

Typ školy	Farebný TV	Video	PC	Multi PC	Internet
Gymnázium	82,1	69,0	58,9	22,0	37,8
Stredné odb. učilištia	31,7	14,5	24,9	7,7	2,4
Stredné odb. školy	47,3	31,0	56,1	27,0	17,6
Obchodné akadémie	47,3	40,4	62,4	24,9	37,1
Umelecké školy	26,1	21,6	0,0	0,0	0,0
Zdravotnícke školy	59,0	45,3	24,8	11,1	0,9
Hotelové akadémie	63,9	45,5	46,1	29,8	16,8
Iné školy	77,1	45,8	30,1	13,3	2,4
Spolu	58,6	44,2	46,4	19,6	21,6

Zdroj: Brečka (2000)

Tabuľka 19

Dostupnosť komunikačnej techniky podľa pohlavia

Zariadenie	Chlapci	Dievčatá	Spolu
Videorekordér	48,0	50,1	49,2
Hi-fi veža	59,2	52,9	55,4
CD prehrávač	58,9	53,1	55,4
Walkman	74,2	76,8	75,8
PC	43,8	35,0	38,5
Multi PC	36,7	24,1	29,1
Internet	7,1	4,8	5,7

Zdroj: Brečka (2000)

Významným činiteľom ovplyvňujúcim kvalitu života mladej generácie je aj *kvalita poskytovaného vzdelávania*. Táto zasa závisí vo významnej miere od ľudských zdrojov, predovšetkým od kvalifikovanosti a odbornosti učiteľov. A tu situácia nie je vôbec ružová. Úbohé sociálne podmienky spôsobujú únik najschopnejších (i najkvalifikovanejších) pracovníkov resp. nenastupovanie mladých absolventov do školstva, a tým neustále zhoršujú

kvalifikačnú aj vekovú štruktúru pedagógov. Učiteľský zbor postupne starne, priemerný vek učiteľov sa neustále zvyšuje, klesá podiel učiteľov vo veku do 40 rokov a rastie podiel učiteľov vo veku nad 51 rokov. Tendenciu rastu vykazuje aj podiel učiteľov-dôchodcov: na základných a špeciálnych školách je ich podiel takmer 11-percentný, na základných umeleckých školách a stredných školách sa tento podiel pohybuje okolo 8%. Hrozivo sa vyvíja situácia aj v oblasti vysokého školstva, keď priemerný vek profesorov sa blíži k 60 rokom.

Tabuľka 20

Poradie kvalifikovanosti (vzostupne podľa podielu kvalifikovaných učiteľov v %)

Typ školy	Kvalifikovaní učitelia
Špeciálne školy	55,61
Základné školy	78,67
Stredné odborné školy	80,45
Základné umelecké školy	81,25
Stredné odborné učilišťa	84,43
Gymnázia	94,29
Materské školy	96,58

Zdroj: Interné materiály.

Samozrejme, tento štatistický priemer má veľké obojstranné odchýlky v závislosti od konkrétneho teritória Slovenska.

V súvislosti s kvalitou života možno celkovo pozitívne hodnotiť programy podpory záujmovej činnosti detí a mládeže ako prevencie a ochrany pred negatívnymi javmi. Významnú úlohu tu zohrávajú občianske združenia pracujúce s deťmi a mládežou, podporované z verejných zdrojov cez rozpočet školstva. Tieto subjekty vo veľmi výraznej miere zabezpečujú širokú škálu aktivít v oblasti kultúry, športu, medzinárodných kontaktov, rekreácií a oddychu, informovanosti v oblasti zamestnanosti i negatívnych javov, ktoré výrazne pôsobia na deti a mládež, a to realizáciou projektov v rámci programov ochranných, podporných, medzinárodných, prázdninových a voľnočasových, školiacich a tvorivých. Na programy a činnosť uskutočňovanú športovými občianskymi združeniami bolo v roku 1999 vyčlenených 18 mil. Sk, pre občianske združenia detí a mládeže (tvorí ich 8 percent celej populácie SR vo veku do 26 rokov) suma 20 mil. Sk.

Širokú paletu záujmových činností ako pre talentované deti, tak pre zdravotne postihnuté deti a mládež ponúkajú i samotné školy a školské zariadenia. V 137 centrách voľného času na Slovensku v roku 1999 v pravidelnej činnosti v 4 960 záujmových útvaroch v oblasti športu, kultúry, prírodných a spoločenských vied pôsobilo 70393 detí, príležitostných podujatí (predmetové súťaže, olympiády, besedy, exkurzie a pod.) sa zúčastnilo 1 548 248 účastníkov a na 861 letných táboroch zasa 29 170 mladých ľudí.

Záver

Je dôležité poukazovať ako školský systém reaguje (mal by reagovať) na meniace sa podmienky, vyvolané najmä explóziou informácií, rýchlym tempom inovácií v technológiách, prechodom z primárnej a sekundárnej sféry ekonomiky do terciárnej sféry, globalizáciou sveta.

V oblasti zabezpečovania základnej funkčnosti školského systému ide predovšetkým o napĺňanie verbálnych deklarácií o trvalej prioritě výchovy a vzdelávania zo strany vlády aj zabezpečovaním primeraných materiálnych, ekonomických aj personálnych zdrojov, vytváraním priaznivej právnej a spoločenskej klímy, naštartovaním uskutočňovania zmien, a to predovšetkým zmeny filozofie výchovy a vzdelávania, zmeny obsahu vzdelávania, zmeny

metód výchovy i zmeny prípravy učiteľov, vyplývajúcich zo širokej verejnej diskusie zameranej na prípravu Národného programu výchovy a vzdelávania. Tým sa súčasne zlepšia podmienky na zabezpečovanie kvality vzdelávania a následne vytváranie priaznivejších možností celoživotnej zamestnanosti.

Výsledky zapájania základných, stredných a vysokých škôl a ďalších vzdelávacích inštitúcií SR do programov EÚ preukázali ich schopnosť konkurovať a byť rovnoprávnymi voči inštitúciám v krajinách EÚ, keď patríme počtom schválených projektov v prepočte na počet obyvateľov medzi najúspešnejšie asociované krajiny. Partnerská spolupráca umožňuje porovnávanie a harmonizáciu vzdelávacích systémov. Aj keď má každá krajina svoje špecifiká, vzájomná spolupráca prispieva k štandardizácii výstupov vzdelávania, ktorými sú absolventi schopní uplatnenia na jednotnom európskom trhu práce. Pre úspešné pokračovanie v integračných trendoch je preto žiaduce v týchto programoch pokračovať. Žiaci, študenti, mladí ľudia, učitelia a široká verejnosť si takto významne uvedomujú svoju spolupatričnosť k Európe.

Pre zaistovanie kvality života mladej generácie je potrebné zvýšenou mierou pokračovať v prevencii a ochrane detí a mládeže pred negatívnymi javmi, v podpore programov záujmovej činnosti detí a mládeže na efektívne využitie voľného času – a to výraznejšou finančnou, organizačnou i právnou podporou týchto aktivít a inštitúcií, ktoré sa podieľajú na ich uskutočňovaní.

Literatúra

Analýza verejných rozpočtov krajín Európskej únie z hľadiska percentuálneho podielu veľkých skupín výdavkov. Interný materiál, Úrad vlády SR, marec 2000

Brečka, S.: *Dostupnosť komunikačnej techniky pre mládež.* In: *Technológia vzdelávania* 2/2000, s. 11-12

Informácia o uplatnení absolventov stredných škôl v praxi, Ministerstvo školstva SR, január 2000

Konkretizácia úloh Národného programu boja proti drogám na rok 1999 (uznesenie vlády SR č.826/1999)

Monitoring periodickej tlače.

Národná správa o ľudskom rozvoji Slovenská republika 1999. United Nations Development Programme, Centrum pre hospodársky rozvoj, Bratislava (1999)

Polakovič, I.: *Vzdelávanie pre tretie tisícročie.* Projekt Milénium – zmena filozofie výchovy a vzdelávania. Profit, 21. 3. 2000

Programy podpory záujmovej činnosti detí a mládeže ako prevencie a ochrany pred negatívnymi javmi, Ministerstvo školstva SR, Bratislava, (1999)

Rosa, V. – Turek, I. – Zelina, M.: *Projekt "Milénium". Návrh koncepcie rozvoja výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike.* Príloha časopisu *Technológia vzdelávania* 1/2000

Správa o účasti Slovenskej republiky na programoch EÚ v oblasti vzdelávania a odbornej prípravy mládeže v roku 1999. Pracovný materiál na rokovanie vlády SR (2000)

Štatistická ročenka školstva SR 1999. Ústav informácií a prognóz školstva, Bratislava, (2000)

Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1999. Štatistický úrad Slovenskej republiky, Veda, Bratislava, (2000)

Vyhodnotenie realizácie Programov ochrany a podpory detí a mládeže v SR v roku 1999. Interný materiál č.317/2000-7 Ministerstvo školstva SR, (2000)

Internetové adresy:

<http://www.education.gov.sk>

<http://www.foreign.gov.sk>

<http://www.msmt.cz>

Demografický vývoj a zdravie

Hlavné trendy demografického vývoja

Zo všetkých demografických procesov sa najväčšia pozornosť sústreďuje na *pôrodnosť*, nakoľko táto sa najsilnejšie viaže s budúcim rozvojom spoločnosti. Slovensko sa v 90. rokoch nevyhlo širokej medializácii vývoja pôrodnosti. Pozornosť sa sústreďovala najmä na pokles pôrodnosti, ktorý sa bez predchádzajúcej odbornej diskusie príliš dramatizoval a často zasadzoval do ideologických rámcov. Zameranie sa na hrubé kvantitatívne ukazovatele bez konfrontácie s tzv. "mäkkými" údajmi (prieskumy populačnej klímy, hodnotových preferencií obyvateľov, atď.) častokrát prinášalo a prináša zjednodušené interpretácie a krízové scenáre vývoja. Spor sa vedie najmä o otázku príčin a dôsledkov klesajúcej pôrodnosti.

Je pravdou, že pôrodnosť v SR sa po celé 90. roky znižuje, o čom svedčia všetky sledované ukazovatele natality. Nejde ale o pokles ojedinelý. Pri sledovaní dlhodobejšieho vývoja sa ukazujú tri obdobia poklesu pôrodnosti v tomto storočí:

- v priebehu 20. až 40. rokov, kedy sa hrubá miera pôrodnosti znížila z 35,3 (r. 1921) na 22,8 (r. 1940) živonarodených na 1 000 obyvateľov;
- koncom 50. a v priebehu 60. rokov s poklesom na úroveň 17,0 živonarodených (r. 1968);
- po roku 1976.

Posledný uvedený pokles pôrodnosti sa stal dlhodobým a nepodarilo sa ho zastaviť ani v tomto desaťročí. Naopak, v prvej polovici 90. rokov sa ešte zintenzívnil a od roku 1997 sa počet narodených dostal po prvý krát pod úroveň 60 000. Hrubá miera pôrodnosti dosiahla v roku 1999 hodnotu 10,4 živonarodených na 1 000 obyvateľov. Táto skutočnosť sa namiesto hľadania možností pre zlepšenie podmienok života detí a pre zvýšenie podpory rodičovstva, často vytrháva z kontextu a zneužíva na propagovanie politických či ideologických cieľov. Nacionalisti argumentujú vymieraním národa a ohrozením vyššou pôrodnosťou rómskej menšiny (Slovenská národná strana, časť Hnutia za demokratické Slovensko a najnovšie aj Smer). Z náboženských pozícií sa za hlavnú príčinu klesajúcej pôrodnosti podsúva "preberanie západných vzorov" a "orientácia mládeže na konzum".

Porovnanie európskych krajín na konci 20. storočia ukazuje, že Slovensko sa nijako nevymyká zo všeobecného trendu. Dokonca v rámci stredoeurópskych krajín má najvyššiu hrubú mieru pôrodnosti, vyššiu aj ako Poľsko so zákazom interrupcií. V úrovni pôrodnosti prevyšuje i tradične katolícke krajiny Taliansko a Španielsko. Vyššiu pôrodnosť si udržali zväčša len severské krajiny, ktoré sa zasa vyznačujú vysokým podielom narodených mimo manželstva (35-54% zo všetkých narodených).

Pôrodnosť v SR mala v minulosti svoje špecifiká. Reprodukčné správanie našich obyvateľov sa vyznačovalo nízkym vekom žien pri pôrode prvého dieťaťa, ktorý bol v porovnaní s ostatnými krajinami Európy jeden z najnižších. Ďalšou zvláštnosťou bol vysoký podiel tehotných neviest v čase uzatvárania sobáša (odhadovaný takmer na 50 percent). Uvedené fakty napovedajú o nižšej miere slobody žien a mužov pri výbere partnera a realizácii rodičovstva.

Z antikoncepčných prostriedkov ženy spravidla využívali len mechanické druhy (napr. v roku 1987 to bolo 11,7% žien vo fertilnom veku), hormonálnu antikoncepciu užívalo len 2,5% žien vo fertilnom veku. Predchádzanie ďalšiemu otehotneniu bolo prevažne záležitosťou žien. Muži riešenie tohto problému očakávali od žien.

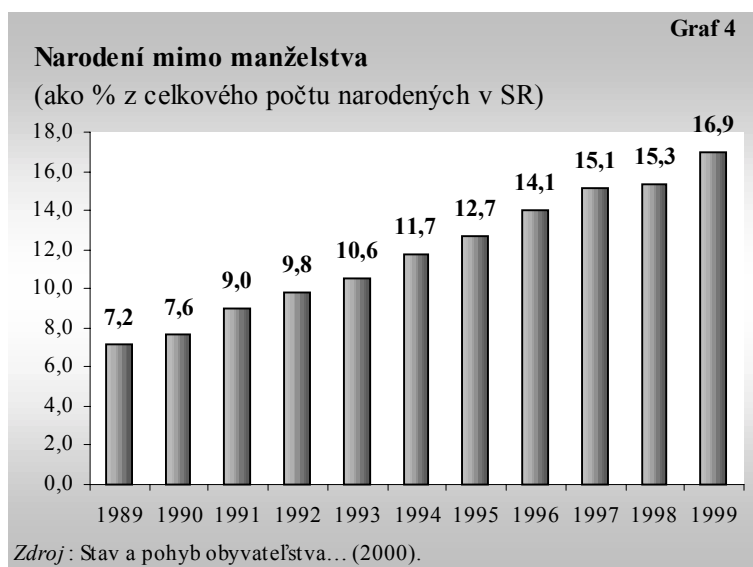
Za pôrodom prvého dieťaťa spravidla veľmi rýchlo nasledoval pôrod druhého, zriedkavejšie ešte tretieho dieťaťa. Štvrté a ďalšie deti sa rodili málo a vyšší počet detí je typický skôr pre rómske matky. V priebehu osemdesiatych rokov sa na Slovensku upevnil dvojdetný model

rodiny. Rodín s dvoma závislými deťmi bolo viac ako jedna štvrtina, podiel viacdenných, ale aj jednodenných rodín sa v celkovej štruktúre znížil.

V pomerne nízkom veku dieťaťa nasledoval návrat matky do práce a väčšina detí narodených v tomto období navštevovala od ranného detstva predškolské zariadenia (jasle, škôlky). Mladí rodičia sa museli vyrovnávať so zmenami spojenými s pracovným, manželským a rodičovským štartom súčasne. Zväčša to nezvládali bez pomoci rodičov.

V reprodukčnom správaní našich obyvateľov po roku 1989 možno k pozitívnym trendom zaradiť postupne narastajúci vek matiek pri pôrode, ktorý sa z kritických 21 rokov aktuálnych v osemdesiatych rokoch posunul k roku 1999 na 23,6 rokov u prvorodičky a na 26 rokov u všetkých matiek. S takýmto priemerným vekom dosiahla SR štandardnú úroveň východoeurópskych krajín. Oproti západoeurópskym je to stále o 3-4 roky menej. Tendenciu posúvania pôrodnosti do vyššieho veku naznačuje tiež špecifická plodnosť žien podľa veku. U žien nad 25 rokov sa za posledných 5 rokov pokles plodnosti zastavil a najnovšie údaje naznačujú dokonca mierny nárast.

Výskyt mimomanželských pôrodov je na Slovensku oproti západným krajinám pomerne nízky (napriek rastúcemu trendu, viď graf 4). V roku 1999 tvorili 16,9% zo všetkých narodených a na tisíc obyvateľov pripadlo 1,77 mimomanželských narodení. V spoločnosti k nim prevláda odsudzujúci postoj, za čím sa skrýva nižšia úroveň tolerancie obyvateľov k iným spôsobom života a iným formám spolužitia, než je život v manželstve.

Podľa naznačených trendov sa zdá, že hlavnou príčinou klesajúcej pôrodnosti u nás nie je "morálny úpadok mladých ľudí a ich pohltie konzumom", ale **odklad rodičovstva do vyššieho veku**. Takýto trend treba po období nezrelých a často tehotenstvom vynútených rodičovstiev len privítať.

Hlavnú špecifiku vývoja **sobášnosti** na Slovensku tvorila dlhé desaťročia kombinácia dvoch charakteristík: vysoká miera sobášnosti a nízky sobášny vek. Obidve majú svoje silné kultúrno-historické zakotvenie v hodnotách a spôsobe života tradičnej vidieckej rodiny a v silnom vplyve kresťanskej výchovy v rodinách. Manželská rodina je univerzálnym spôsobom životnej dráhy, o čom svedčí vyše 90-percentný podiel obyvateľov, ktorí vstúpia počas svojho života aspoň raz do manželstva. Inštitúcia manželstva mala vždy u našej populácie hlásiacej sa ku kresťanským tradíciám veľkú hodnotu. Viaceré výskumy z posledných rokov potvrdili, že sa jej vysoké

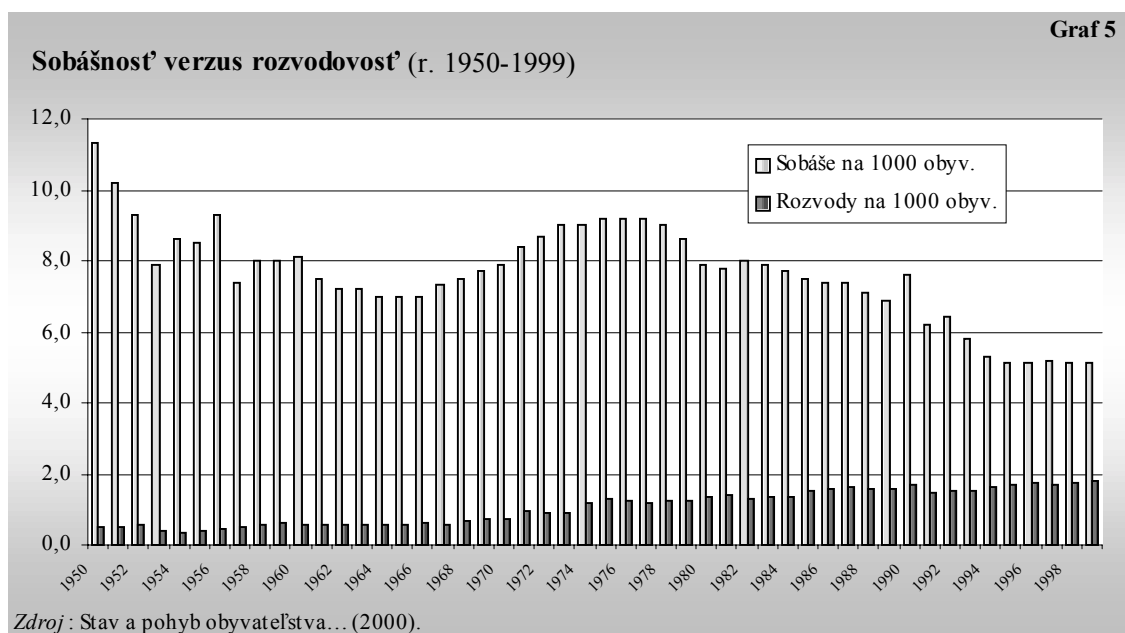
hodnotenie udržalo i v deväťdesiatych rokoch, nakoľko len 6 percent obyvateľov považuje manželstvo za zastaralú inštitúciu. (*Európsky...*, 1991; Filadelfiová – Guráň, 1997)

Za socializmu sa so sobášom viazali viaceré zvýhodnenia. Bol "vstupenkou" k získaniu bytu a prinášal možnosť výhodnej mladomanželskej pôžičky. Po roku 1990 sa tieto výhody zrušili, čo viedlo k zhoršeniu podmienok pre založenie rodiny. Pre väčšinu mladých ľudí sa založenie vlastnej domácnosti sťažilo, nakoľko vždy existujúci nedostatok bytov sa zastavením bytovej výstavby ešte prehĺbil. Byty sa stali finančne ťažko dostupné.

Slovensko sa dlhodobo zaraďovalo ku krajinám s vyššou sobášnosťou a nižšou rozvodovosťou. Pred rokom 1990 sa úroveň sobášnosti pohybovala medzi 10 až 7 sobášov na 1 000 obyvateľov a jej výkyvy v čase boli viac spôsobené početnosťou jednotlivých ročníkov, než závažnou zmenou v správaní mladých ľudí. Od konca sedemdesiatych rokov sa sobášnosť nachádzala v štádiu postupného mierneho poklesu. Tento trend sa s výnimkou rokov 1990 a 1992 udržal až do polovice 90. rokov, odkedy sa sobášnosť stabilizovala na úrovni približne 5 sobášov na 1000 obyvateľov.

V tomto období sa zvýšil i priemerný vek žien a mužov pri uzatvorení prvého sobáša, ktorý sa u žien dlhodobo udržiaval na úrovni 22,5 roka a u mužov okolo 24 rokov. V roku 1999 tvoril priemerný vek nevesty za všetky uzatvorené sobáše 24,8 rokov a za sobáše slobodných 23,1 rokov. Priemerný vek ženichov vzrástol na 27,7 roka za všetky sobáše a na 25,6 roka za sobáše slobodných.

S poklesom celkovej sobášnosti zároveň klesá aj opakovaná sobášnosť. V minulosti bývalo takmer pravidlom, že obdobie medzi rozvodom a ďalším sobášom bolo veľmi krátke, najmä u mužov. Štruktúra nových manželstiev podľa rodinného stavu snúbencov za rok 1999 naznačuje dominanciu manželstiev slobodných snúbencov (83,5% zo všetkých manželstiev). Rovnako sa potvrdila vyššia miera opakovaných sobášov u mužov: 6% nových manželstiev uzatváral rozvedený ženich so slobodnou nevestou, opačných prípadov (rozvedená nevesta a slobodný ženich) bolo o 2% menej. Obojstranne rozvedených snúbencov bolo necelých 5%.

Rozvodovosť patrí tiež k demografickým javom, o ktorých sa u nás často dramaticky diskutuje. V skutočnosti je celkový vývoj rozvodovosti oveľa menej dramatický. Rozvodovosť mala celkom opačný trend ako predchádzajúce dva procesy – pomaly a rovnomerne stúpala v

priebehu každej dekády. Deväťdesiate roky nepriniesli do tohto trendu žiadny zásadný zvrät. Koncom osemdesiatych rokov pripadalo na každých tisíc obyvateľov 1,6 rozvodu. Tesne po revolúcii miera rozvodovosti na 3 roky poklesla a narušil sa jej stúpajúci trend. Podobná situácia sa zopakovala po roku 1996. Obyvatelia akoby v nestabilných spoločenských podmienkach viac zvažovali radikálne rozdeľovanie rodinných zväzkov. Tieto mierne výkyvy zohrali vo vývoji rozvodovosti skôr epizódnejšiu úlohu, celková rastová tendencia sa nezmenila.

Box 3

Rozvody v r. 1999

V roku 1999 pripadlo na 1000 obyvateľov SR 1,79 rozvodu. Rozviedlo sa 9 664 manželstiev. Takmer 80 percent návrhov na rozvod podali ženy, čo je asi 10%-ný nárast tohto podielu oproti predchádzajúcim rokom. Priemerná dĺžka rozvádzajúceho sa manželstva vzrástla na 12,3 roka.

V minulosti iba okolo 25 percent rozvádzajúcich sa manželstiev tvorili bezdetné manželstvá, zvyšných 75 percent pripadalo na rozvody s maloletými deťmi. V roku 1999 tento podiel poklesol na 70%.

Deti po rozvode zostávajú prevažne matkám. Časom sa tento dlhodobý trend odrazil na štruktúre jednorodičovských rodín. Zo 190 000 takýchto rodín aktuálnych v roku 1991 bolo takmer 90% vedených matkou a len zvyšných 10% otcom. Pojem jednorodičovská rodina na Slovensku v 90 prípadoch zo 100 znamená, že sa jedná o osamelú ženu s nezaopatreným dieťaťom či deťmi (vyše 60% s 1 dieťaťom, takmer 30% s 2 deťmi a okolo 10% s 3 a viac deťmi).

Na Slovensku bola v minulosti najnegatívnejšou stránkou demografického vývoja **vysoká miera využívania interrupcií** na ukončenie neželaného tehotenstva. Interrupcie nazývané tiež umelé prerušenie tehotenstva (UPT) v podstate nahrádzali antikoncepciu a dokonca aj u vzdelaných žien sa prejavovala menšia informovanosť o metódach plánovaného rodičovstva a prevencie otehotnenia. Veľa žien absolvovalo interrupciu opakovane. Podobný vývoj bol typický pre všetky komunistické štáty. Výnimkou bolo len Rumunsko, kde boli do roku 1989 interrupcie zakázané a čiastočne aj bývalá NDR, ktorá sa síce vyznačovala vyššou mierou využívania antikoncepčných prostriedkov, ale aj vysokou úrovňou interrupcií.

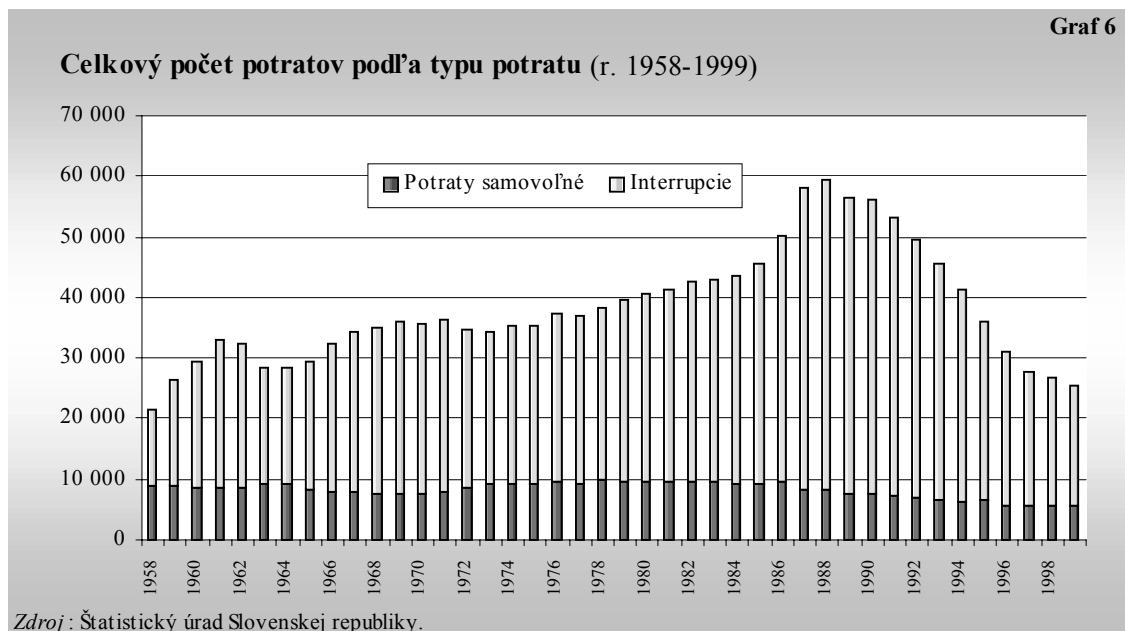
Oficiálne údaje o potratoch sa na Slovensku evidujú od roku 1953 a UPT sa samostatne vykazujú od roku 1958, t.j. rok po prijatí interrupčného zákona. Interrupcie sa u nás počas socializmu využívali namiesto antikoncepcie. Svedčí o tom vývoj pôrodnosti a potratovosti, ktorý bol inverzný, t.j. so zvyšujúcou sa pôrodnosťou klesala potratovosť a naopak. Celkový počet tehotenstiev pritom zostával približne rovnaký.

Zmena morálnych postojov v tomto období, spolu s nedostatkom osvetly a antikoncepčných prostriedkov, viedla k prudkému nárastu potratovosti. Z počiatočnej hodnoty 13 interrupcií na 100 pôrodov v roku 1958 sa za 30 rokov potratovosť zvýšila na rekordnú výšku. V roku 1988 pripadlo na 100 pôrodov 61 interrupcií. V absolútnych číslach išlo o nárast interrupcií z hodnoty 12 383 (rok 1958) na 51 000 (r. 1988). Najvyššia miera potratovosti dlhodobo pripadala na staršie vekové kategórie žien, väčšinou okolo 30 rokov. Týmto spôsobom riešili nechcené tehotenstvo, väčšinou išlo o tretie a vyššie tehotenstvo.

Od začiatku 90. rokov došlo k zásadnému pozitívnemu zvratu vo vývoji potratovosti, ktorý je ojedinelý v krajinách bývalého východného bloku. Potratovosť z roka na rok výrazne klesá. V posledných rokoch sa jej miera dostala pod úroveň z roku 1958, z čoho vyplýva, že za posledných 10 rokov sa podarilo zvrátiť jej 30-ročný nárast. V absolútnych počtoch sa potraty znížili takmer o 60% (z 59 352 na 25 557 v roku 1999). Hrubá miera potratovosti, t.j. počet potratov na 1 000 obyvateľov sa znížila o 3/5 (z 11,3 na 4,7).

Potratovosť sa na verejnosti často prezentuje skreslene. Používajú sa celkové údaje o potratoch a prezentujú sa ako interrupcie (UPT). Nezhľadňuje sa vnútorná štruktúra potratov.

Najzákladnejšie členenie legálnych potratov je na samovoľné potraty a umelé potraty. V rámci UPT sa v demografii a gynekológii vyčleňujú UPT zo zdravotných dôvodov (keď je ohrozený život alebo zdravie matky) a tzv. miniinterrupcie (do 6 týždňov). Samovoľné, niekedy nazývané aj spontánne potraty tvoria štvrtinu až šestinú z celkového počtu potratov. Za posledné roky klesol ich počet pod 6 000. Vývoj počtu UPT má ešte výraznejšiu klesajúcu tendenciu ako celkový počet potratov. Od roku 1988 klesol ich počet o 61% a hrubá miera UPT v roku 1999 predstavovala 3,7 UPT na 1 000 obyvateľov.

Napriek potešiteľnému klesajúcemu trendu je počet UPT ešte stále vysoký. Svedčí to o pretrvávajúcom nedostatočnom využívaní moderných antikoncepčných prostriedkov, keď sa ešte stále mnohé ženy spoliehajú na náhodu a UPT. Odborníci odporúčajú klásť vyšší dôraz na prevenciu a na motiváciu k prevencii, t.j. na zodpovednejší prístup k vlastnému reprodukčnému zdraviu, tak ako je definované na pôde OSN (WHO).

V dôsledku rozdielnej legislatívy a výkazníctva je medzinárodné porovnanie potratovosti značne problematické. Z dostupných dát môžeme konštatovať, že úroveň potratovosti je pomerne nízka vo väčšine západoeurópskych krajín, vo väčšine krajín bývalého východného bloku je to naopak – potratovosť je vysoká. V západnej Európe takmer nikde nepresahuje hranicu 30 interrupcií na 100 pôrodov, v mnohých východoeurópskych krajinách je počet potratov oveľa vyšší ako počet pôrodov (Rusko, Rumunsko, Ukrajina, Estónsko). V roku 1997 pripadalo na Slovensku na 100 pôrodov 38 interrupcií (v roku 1999 to už bolo iba 35 interrupcií), čím sa Slovensko spolu s Českou republikou, Slovinskom a Chorvátskom začína približovať priemernej úrovni krajín EÚ. Príklady Rumunska a Poľska svedčia o tom, že samotná legislatíva nemôže vyriešiť tento problém. V Rumunsku, hneď po liberalizácii potratovosti, stúpla na najvyššiu úroveň v Európe, v Poľsku po zákaze interrupcií vzrástla tzv. "potratová turistika", t.j. vykonávanie potratov v okolitých krajinách (Litva, SR, ČR), vzrástol počet ilegálnych potratov, zvýšil sa počet ženských ochorení, atď.

História UPT v SR ukazuje, že jej výkon bol legalizovaný vzhľadom na vysoký počet ilegálnych potratov v 50. rokoch, ktorý sa spájal s úmrtnosťou matiek, s vraždami novorodencov a s množstvom iných zdravotných a sociálnych dopadov. Preto bol v roku 1957 prijatý tzv. interrupčný zákon, ktorý umožňoval bezplatné vykonávanie UPT na základe rozhodnutia interrupčnej komisie. Na rozdiel od západnej Európy, kde uvoľneniu potratovej legislatívy predchádzala propagácia antikoncepcie a sexuálna výchova, vývoj na Slovensku sa

uberal inak. Absencia antikoncepcie a sexuálnej výchovy viedli k tomu, že UPT sa začalo vnímať ako bežný spôsob ukončenia nežiaduceho tehotenstva a dôsledkom bol vysoký počet UPT. Takýto vývoj bol typický pre všetky komunistické krajiny.

V roku 1986 bol interrupčný zákon liberalizovaný: zrušili sa interrupčné komisie, rozhodnutie o vykonaní UPT sa stalo len záležitosťou ženy a vykonávalo sa bezplatne (zo sociálneho poistenia). Viedlo to k ďalšiemu zvýšeniu počtu UPT. Po roku 1989 vzrástla dostupnosť antikoncepčných prostriedkov, zvýšila sa informovanosť verejnosti o otázkach reprodukčného a sexuálneho správania a zvýšil sa morálny tlak proti UPT vo verejnosti. V dôsledku všetkých

Box 4

Reprodukčné zdravie vs právne a etické normy

V spoločnosti sa rozpútala pomerne tvrdá diskusia medzi zástancami rôznych názorov o otázkach reprodukčného zdravia. Najhoršie postavenie v tejto situácii pripadlo lekárom – gynekológom, ktorí sa sťažujú na nedostatočnú právnu ochranu. Štát zaväzuje lekárov vykonávať množstvo činností, ktorých plnenie sa opiera o rešpektovanie občianskych etických noriem a o podpísanie rôznych medzinárodných záväzkov. Tie sú ale často inkompatibilné s etickými náboženskými východiskami. Štát pri týchto konfliktoch necháva lekárov v právnej neistote. V praxi sa už vyskytli viaceré prípady odmietnutia vykonania interrupcie gynekológom z dôvodu "rozporu svedomia". Dokonca je známy prípad, keď v celej nemocnici všetci lekári odmietli zákrok vykonať. (Konferencia..., 2000)

týchto činiteľov začal počet UPT rapídne klesať. V roku 1995 sa sprísnila legislatíva – bol prijatý zákon, ktorý zaviedol poplatok za vykonanie UPT (vykonanie UPT bolo vylúčené zo sociálneho poistenia). Legislatíva v SR sa tým dostala na rovinu porovnateľnú s väčšinou európskych krajín.

Názory a postoje obyvateľov SR k tejto problematike nie sú tiež v postoji k užívaniu antikoncepcie a k UPT úplne jednotné. Z uskutočnených prieskumov sa ukazuje, že väčšina obyvateľov zastáva v otázkach reprodukcie umiernený postoj: 86% súhlasí s názorom, že *"zodpovední ľudia používajú antikoncepciu a rodičovstvo si plánujú"*. Viac ako 80% obyvateľov by akceptovalo interrupciu v prípade ohrozenia zdravia matky, znásilnenia a pravdepodobnosti narodenia postihnutého dieťaťa. Približne polovica opýtaných považuje za akceptovateľný dôvod pre interrupciu aj to, ak ide o neželané

tehotenstvo. (Reprodukčné správanie..., 1997) Postoj k interrupciám predstavuje v každej spoločnosti veľmi citlivú otázku, ktorá často polarizuje spoločnosť a stáva sa súčasťou verejnej i politickej diskusie a zápasu. Preto s ňou treba narábať veľmi citlivo a zvažovať príhodné obdobie na jej otvorenie z vládnej úrovne. Základná otázka okolo potratovosti spočíva vo formulácii otázky: "Zakázať či nezakázať interrupcie?" Odborníci uzatvárajú, že nie je možné vyriešiť počet potratov alebo pokles pôrodnosti reštrikčnými zásahmi do legislatívy. Jednak to odporuje medzinárodne široko uznávaným ľudským právam (predovšetkým pre tú skupinu obyvateľstva, ktorí sú zástancami týchto postojov) a jednak takéto násilné zásahy situáciu neriešia, ale ju posúvajú do iných oblastí. Príklady z mnohých krajín (Rumunsko, Poľsko, Čína), ale aj z našej minulosti to potvrdzujú: vysoká úmrtnosť žien pri nelegálnych potratoch a dôsledky na zdraví žien, rozvoj potratovej turistiky, deformácia štruktúry populácie, atď. Problematika potratovosti a hlavne UPT sa nedá posudzovať izolovane, bez prepojenia a vyjasňovania postojov k ďalším otázkam reprodukcie a reprodukčného zdravia (pôrodnosť, mŕtvorodenosť, antikoncepcia, prevencia, sexuálna výchova, atď.).

Zo všetkých demografických procesov má potratovosť po roku 1989 najpriaznivejšiu vývojovú tendenciu: neustále a prudko sa znižuje. Ostatné demografické procesy nemajú takýto priaznivý vývoj. Úmrtnosť je pomerne vysoká, najmä úmrtnosť mladších mužov, pôrodnosť klesá, prirodzený prírastok populácie (rozdiel medzi počtom živonarodených a zomretých) je minimálny, populácia starne a staroba sa feminizuje (zvyšuje sa počet a podiel starších žien v populácii SR). Ak niečo treba v demografickom vývoji SR urýchlene riešiť, je to práve tento problém a z neho vyplývajúce dôsledky.

Box 5

Tehotné ženy a preventívna starostlivosť

V poslednom období sa objavil nový problém, ktorý signalizujú gynekológovia na východnom Slovensku. Ide o náznaky zlyhávania systému preventívnej starostlivosti o tehotnú ženu a nenarodené dieťa. Objavujú sa oblasti, kde až 20% žien prichádza priamo na pôrod, bez predchádzajúceho lekárskeho vyšetrenia a pravidelných prehliadok. Príčiny spočívajú v zrušení inštitútu ženských sestier, ako aj v novom prístupe, ktorý ponecháva celú zodpovednosť za svoje zdravie i za zdravie nenarodeného dieťaťa na samotné ženy (v minulosti bolo vyplácanie materských dávok podmienené pravidelnými prehliadkami budúcej matky u lekára). U niektorých, najmä rómskych matiek je však táto osobná zodpovednosť za vlastné zdravie oslabená (Bolfík, 1999). Preto sa opäť uvažuje o znovuzavedení podmieneného vyplácania štátnych dávok v tehotenstve a materstve. Podobný spôsob funguje i vo Švédsku alebo Francúzsku.

Napriek nárastu užívania hormonálnej antikoncepcie (v roku 1998 na 13,1% žien vo fertilnom veku) je táto úroveň ešte stále v porovnaní s ostatnými krajinami 4-krát nižšia. Problémom nízkeho využívania antikoncepcie u nás dnes nie je nedostatočná ponuka prostriedkov, skôr nedôvera a obavy z nežiaducich účinkov, či ostých mnohých žien. Svoju úlohu zohráva tiež finančná stránka – hlavne u mladých a nezamestnaných žien. Veľa žien sa spolieha na náhodu.

V porovnaní s krajinami západnej Európy má SR veľmi reštrikčný sterilizačný zákon, ktorý umožňuje vykonať sterilizáciu len vydatým ženám s 3 a viac deťmi. Muži môžu mať takýto zákrok vykonaný len v tom prípade, ak sa z rôznych dôvodov nedá vykonať u ich manželky, ktorá inak zákonné podmienky spĺňa. (Kliment, 1998) U mužov je pritom tento zákrok oveľa

menej náročný a vo svete sa využíva častejšie.

Čo sa týka ostatných problémov reprodukčného zdravia, dá sa povedať, že na Slovensku v súčasnosti nie sú problémom *ilegálne potraty* a *materská mortalita*. Objavujú sa iba minimálne (za posledné roky 2-5 prípadov ročne). *Výskyt infekcií HIV/AIDS* sa v podstate v SR objavil až po roku 1989. V roku 1998 bolo evidovaných 13 úmrtí a 88 osôb HIV pozitívnych. Z tohto počtu bolo 58 slovenských občanov, z nich ženy tvorili približne 17%. Väčšina prípadov sa týka Bratislavy a okolia. Výskyt ostatných *sexuálne prenosných ochorení* je za posledné obdobie pomerne stabilizovaný (4 prípady na 100 tisíc obyvateľov u syfilisu, u kvapavky to bolo okolo 25 prípadov na 100 tisíc obyvateľov).

Z medzinárodného pohľadu sa najvýznamnejšou udalosťou zaoberajúcou sa otázkami reprodukcie stala *Konferencia OSN o populácii a rozvoji*, ktorá sa konala v roku 1994 v Káhire. Vo svojom akčnom programe zaviazala signatárske štáty (medzi nimi aj vládu SR), aby "venovali pozornosť problematike sexuálneho a reprodukčného zdravia svojich občanov" (*Program of Action...*, 1995). Počas nasledujúcich rokov sa pre implementáciu záverov Káhirskej konferencie urobilo z oficiálnej úrovne pomerne málo. Činnosti vytýčené v tomto akčnom programe vyvíjali vo väčšej miere niektoré mimovládne organizácie (Spoločnosť pre plánované rodičovstvo a výchovu k rodičovstvu, Záujmové združenie žien ASPEKT, a iné). K dôslednejšej implementácii Akčného programu káhirskej konferencie pristúpila vláda SR v roku 1999 uznesením č. 812/1999 v bode B.2 (rozpracovanie Akčného programu na podmienky jednotlivých ministerstiev a ostatných ústredných orgánov štátnej správy) a uznesením č. 194/2000 v bode B uložila ministrom práce, sociálnych vecí a rodiny vytvoriť medzirezortnú skupinu na implementáciu záverov káhirskej konferencie. K ďalšiemu pokroku došlo v roku 2000 zriadením Regionálneho strediska Populačného fondu OSN pre krajiny strednej a východnej Európy v Bratislave.

Úmrtnosť na Slovensku patrí za posledné desaťročia k najstabilnejším demografickým procesom. Viac ako 20 rokov hrubá miera úmrtnosti osciluje okolo 10 zomretých na 1 000 obyvateľov. Od roku 1993 sa pohybuje stabilne pod hranicou 10 úmrtí. Nedá sa však hovoriť o

nejakom výraznejšom znížení, nakoľko úmrtnosť u nás primárne závisí od početnosti najviac ohrozených skupín.

Nie všetky miery úmrtnosti vykazujú rovnako priaznivé smerovanie. Najväčší rozdiel je medzi úmrtnosťou mužov a žien. Vyššia úmrtnosť mužov sa prejavuje u všetkých vekových kategórií, a to tak v absolútnych, ako aj v relatívnych ukazovateľoch. Celkovo zomiera v každom roku o 3,5 tisíc mužov viac ako žien. Z demografických činiteľov má na načrtnuté odlišnosti medzi ženami a mužmi najsilnejšie pôsobenie vek. Zatiaľ čo úmrtnosť žien je pomerne pravidelná, t.j. s rastúcim vekom sa počet zomretých žien zvyšuje a najviac ich zomiera po 85. roku, u mužov takáto priama závislosť od veku neplatí. Najviac mužov zomiera okolo 70. roku a potom počet zomretých klesá. V mužskej časti populácie prekračuje počet zomretých hranicu jedného tisíca už vo vekovej kategórii 45-49 rokov, v populácii žien je to o 15 rokov neskôr (60-64 rokov). Muži v SR teda zomierajú podstatne skôr, a vo väčšom počte, pričom táto tendencia platí po celé deväťdesiate roky.

Tabuľka 21

Zomreté ženy a zomretí muži podľa príčin smrti (%)

Príčina smrti	1997		1998		1999	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
Infekčné a parazitárne choroby	0,39	0,34	0,22	0,23	0,31	0,23
Nádory	24,05	18,96	25,68	19,91	25,39	19,77
Choroby krvi a krvotvorných orgánov, poruchy imunity	0,06	0,08	0,06	0,07	0,05	0,07
Choroby žliaz s vnútorným vylučovaním, výživy a premeny	1,00	1,54	1,09	1,94	1,67	2,50
Duševné poruchy a poruchy správania	0,08	0,04	0,07	0,04	0,03	0,01
Choroby nervového systému	0,60	0,42	0,88	0,74	1,17	0,79
Choroby očné	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Choroby ušné	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00
Choroby obehovej sústavy	49,39	60,80	49,33	63,63	48,23	62,20
Choroby dýchacej sústavy	6,80	7,63	4,74	4,22	5,31	4,63
Choroby tráviacej sústavy	5,02	3,27	5,66	3,47	6,00	3,91
Choroby kože a podkožného tkaniva	0,01	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00
Choroby svalovej a kostnej sústavy a spojivového tkaniva	0,01	0,03	0,07	0,17	0,06	0,15
Choroby močovej a pohlavnej sústavy	1,29	1,48	1,27	1,51	1,39	1,60
Ťarchavosť, pôrod a popôrodie	0,00	0,01	0,00	0,02	0,00	0,02
Choroby vznikajúce v perinatálnej perióde	0,49	0,40	0,49	0,43	0,48	0,35
Vrodené chyby, deformácie a chromozómové anomálie	0,31	0,30	0,29	0,33	0,28	0,38
Subjektívne a objektívne príznaky, inde nezatriedené nálezy	0,77	0,64	0,77	0,57	1,00	0,63
Vonkajšie príčiny chorobnosti a úmrtnosti (poranenia, otravy)	9,75	4,05	9,37	2,71	8,64	2,74
Spolu	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

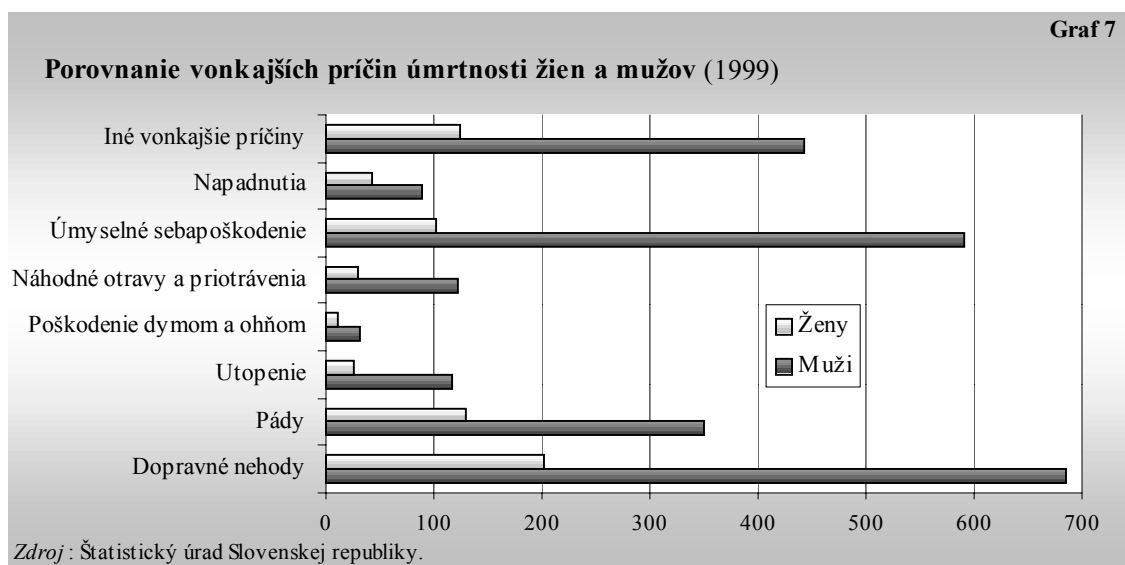
Zdroj: Stav a pohyb obyvateľstva... (2000)

Špecifická úmrtnosť žien a mužov, ktorá vyjadruje počet zomretých na 1 000 žien či mužov danej vekovej skupiny, je najvyrovnanjšia v okrajových vekových kategóriách, teda do 10

rokov a nad 75 rokov. Najväčšie odlišnosti vykazuje medzi 20-29 rokmi, nakoľko v tomto vekovom intervale je úmrtnosť mužov až štvornásobne vyššia ako u žien. Celková úmrtnosť populácie žien a mužov sa za posledné roky odlišuje približne o 2 body (necelých 9 zomretých žien na každých 1 000 žien a takmer 11 zomretých mužov na každých 1 000 mužov).

Hlavnou príčinou úmrtí sú na Slovensku choroby obehovej sústavy. S takouto diagnózou zomiera ročne okolo 15 tisíc žien a takmer 14 tisíc mužov. Druhou najčastejšou príčinou sú nádorové ochorenia, na ktoré zomiera takmer 5 tisíc žien a vyše 7 tisíc mužov v priebehu posledných rokov. U mužov sú častejšie nádory pľúc, tráviacej sústavy a prostaty, ženy najčastejšie zomierajú na zhubný nádor prsníka, tráviacej sústavy a matrice. Na Slovensku ochorie na rakovinu prsníka každá 23. žena. V SR sa ročne eviduje 1 500 nových prípadov rakoviny prsníka, avšak len 75% je zachytených vo včasných štádiách. Každá žena nad 40 rokov by mala absolvovať raz za dva roky vyšetrenie mamografom, skutočnosť ale veľmi zaostáva za touto požiadavkou. Svojim dielom sa na nepriaznivom výsledku podieľajú aj ženy samotné, ktoré často nevenujú otázke svojho zdravia dostatočnú pozornosť. Situáciu sa snažia v posledných rokoch ovplyvniť k lepšiemu rôzne združenia a spolky svojimi osvetovými a propagačnými akciami (Liga proti rakovine, Deň narcisov, atď.). (V SR ochorie..., 1999)

Z ostatných diagnóz úmrtia sa pomerne často vyskytuje ešte zápal pľúc, choroby pečene a hypertenzné choroby, ako aj vonkajšie činitele. Zo zomretých mužov v posledných 3 rokoch 9-10% zomrelo na následky vonkajších príčin. Z nich sú najfrekventovanejšie dopravné nehody, úmyselné sebapoškodenie, pády. U žien sú tieto dôvody úmrtia trojnásobne zriedkavejšie. Najvýraznejší rozdiel medzi mužmi a ženami je u dopravných nehôd a úmyselného sebapoškodenia (samovraždy), ktorých sa u žien vyskytuje takmer šesťnásobne menej.

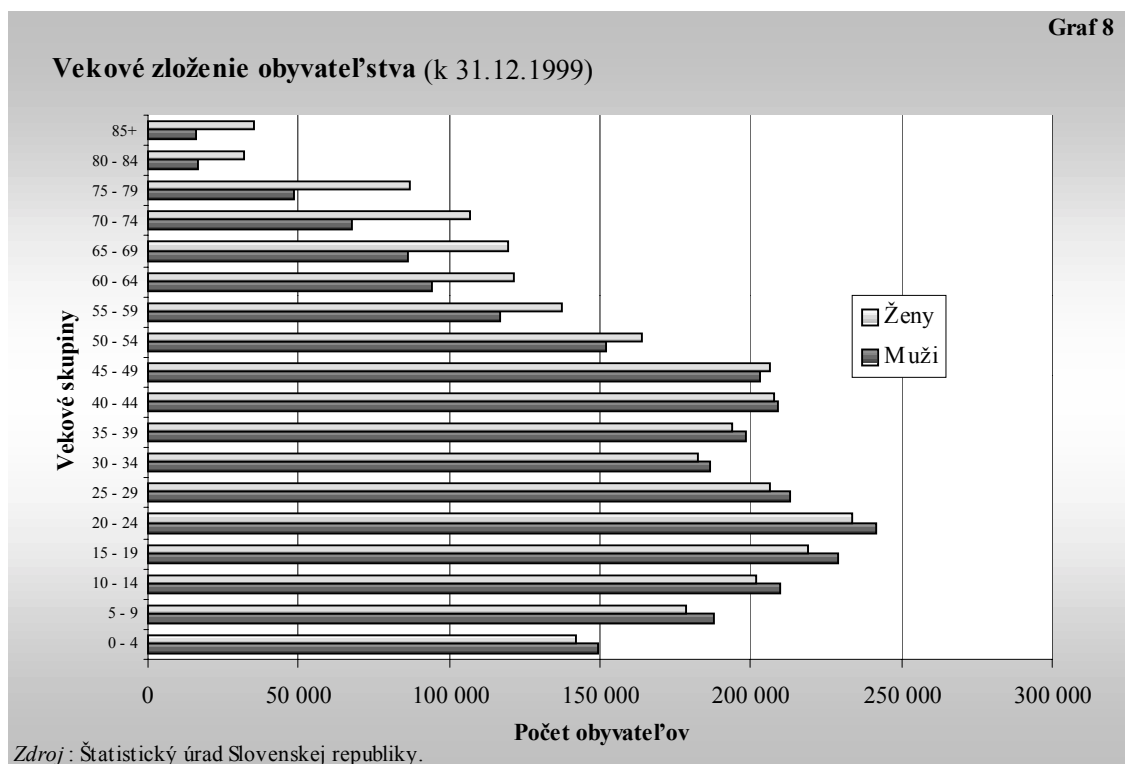
Vyššia úmrtnosť mužov sa premieta do nižšej **očakávanej dĺžky života**. Muži SR majú očakávanú dĺžku života pri narodení približne o 8 rokov nižšiu než ženy. V roku 1999 bol tento ukazovateľ pre mužov 68,95 rokov a pre ženy 77,03 rokov. V dlhodobom porovnaní sa ukázalo, že za 40 rokov sa očakávaný vek dožitia pre mužov zvýšil iba o jeden rok, pre ženy o 4 roky. V priebehu 90. rokov nastali v očakávanom veku dožitia mierne výchylky. Prejavil sa mierny pokles začiatkom i v polovici 90. rokov, a to tak u mužov i u žien. K zásadnejšiemu zvratu ale neprišlo (tak ako v ostatných krajinách bývalého Sovietskeho zväzu, kde sa udial výrazný prepád očakávaného veku).

Načrtnuté trendy vo vývoji pôrodnosti a úmrtnosti majú za následok, že po celé 90. roky sa **prírastok populácie** naďalej znižoval. Pokračovalo spomaľovanie dynamiky rastu populácie. Každý nový rok prinášal zníženie prirodzeného i celkového prírastku obyvateľstva. Kým na začiatku 90. rokov sa prirodzený prírastok zvyšoval priemerne o 4 obyvateľov na každých 1000, v roku 1999 to už bolo iba 0,7. Celkový prírastok populácie SR sa znížil z 25 370 v roku 1990 na 5 275 v roku 1999.

Početný stav a veková štruktúra populácie

Podľa najnovších údajov žije na Slovensku vyše 2,2 milióna žien a okolo pol milióna dievčat. V roku 1999 spolu tvorili 51,37 percent obyvateľov. Podiel žien na celkovej populácii sa s miernymi výkyvmi udržiava na približne rovnakej úrovni (t.j. okolo 51%) po celú druhú polovicu 20. storočia, v priebehu posledných 30 rokov má miernu rastovú tendenciu (o 0,7% od roku 1970). Takýto pomer medzi ženskou a mužskou časťou populácie je charakteristický pre väčšinu európskych krajín. Jedine v Turecku je zastúpenie žien nižšie ako polovica a v niektorých krajinách bývalého ZSSR, naopak, prekračuje 53% celkovej populácie.

Tak ako v každej štandardnej populácii aj v SR sa rodí o málo viac chlapcov, preto sa mladšie vekové ročníky vyznačujú miernou prevahou mužov. So zvyšujúcim sa vekom sa tento pomer mení v prospech žien. U skupiny obyvateľov vo veku okolo 45 rokov sa početný stav oboch pohlaví vyrovnáva a u starších skupín obyvateľstva už prevažujú ženy. Táto prevaha naďalej s postupujúcim vekom narastá. Kým v populačnej skupine vo veku 40-49 rokov pripadá na 1 000 mužov 1 008 žien, u vekovej skupiny 60-69 rokov je to už 1 323 žien a u starších ako 80 rokov až 2 022 žien. V roku 1999 za celú populáciu pripadalo na 1 000 mužov 1 056 žien.

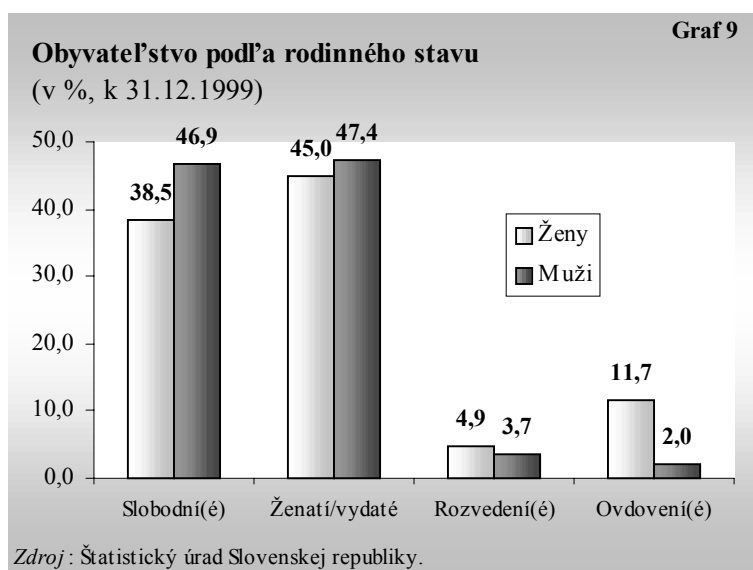
Veľký rozdiel sa prejavuje z hľadiska produktívneho veku. Kým v rámci produktívnej časti populácie SR tvoria ženy za posledné roky 48%, v rámci poproduktívnych obyvateľov dosahujú zastúpenie presahujúce 65%. Tento nezvyčajne veľký rozdiel medzi produktívnymi mužmi a ženami je v SR spôsobený predovšetkým nižším vekom žien potrebným pre odchod do dôchodku (muži: 60 rokov, ženy: 57 rokov, vekový limit sa podľa počtu porodených detí ešte

znižuje). Vo väčšine krajín EÚ je základná veková hranica pre odchod do dôchodku pre mužov i pre ženy rovnaká – 65 rokov. Náš prípadný vstup do tohto spoločenstva si bude vyžadovať postupné približovanie sa krajinám EÚ aj v tejto oblasti. Verejná mienka ale nie je predlžovaniu dôchodkového veku a jeho vyrovnaniu medzi ženami a mužmi priaznivo naklonená. S jeho predĺžením by súhlasilo len 9,7% obyvateľov SR. (*Hodnotenie...*, 1999)

Veková štruktúra žien na Slovensku je posunutá smerom k vyššiemu veku. Kým u mužov je podiel mladších ako 20 rokov 30,6%, u žien len 28,2%. Podiel starších ako 60 rokov je u mužov 12,6% a u žien až 17,8%. Uvedené fakty svedčia o tom, že problém starnutia populácie sa na Slovensku týka väčšmi žien, a trendy naznačujú postupné *prehlbovanie procesu feminizácie staroby*.

Štruktúra podľa rodinného stavu

Rozdiely vo vekovej skladbe žien a mužov nachádzajú svoj odraz aj v posunutej štruktúre podľa rodinného stavu, najvýraznejšie v zastúpení ovdovených. Za posledné roky je podiel ovdovených žien takmer 5,5-násobne vyšší ako podiel ovdovených mužov. V päťdesiatych rokoch to bol ešte 3,7-násobok a v sedemdesiatych rokoch štvornásobok. Počet ovdovených žien sa každoročne zvyšoval. V roku 1993 bolo v populácii 321 606 ovdovených žien a v roku 1997 už 328 386. Po roku 1997 v tejto skupine populácie nastal pokles (o 1 500 žien). Počet vdovcov zostával takmer rovnaký alebo mierne klesal (okolo 55-57 tisíc). Početný prírastok ovdovených žien v súvislosti s procesom feminizácie staroby naznačuje, že sa na Slovensku zintenzívňuje osamelosť v starobe, ktorú okrem štatistických údajov indikujú i rôzne prieskumy a anketý. (*Súčasná situácia...*, 1998)

Čo sa týka ostatných rodinných statusov nie sú medzi populáciou žien a mužov až také veľké rozdiely ako v prípade ovdovených, avšak isté disproporcie sa prejavujú i pri nich. Z prehľadu rokov vyplýva, že sa mierne zvyšuje zastúpenie slobodných a rozvedených – žien i mužov – a klesá počet i podiel žijúcich v manželstve. V roku 1998 bolo spomedzi žien starších ako 14 rokov 23,6% slobodných, 56,0% vydatých, 5,8% rozvedených a 14,6% ovdovených. Štruktúra tých istých mužov sa dost' podstatne odlišovala. Oveľa menšie zastúpenie mali ovdovení (len 2,7%) a menej bolo i rozvedených (4,5%). Ženatí tvorili z mužov starších ako 14 rokov 60,5% a slobodných bolo až 32,3%. Rozdiely v štruktúre žien a mužov sú okrem spomínanej početnej prevahy mužov v mladších vekových ročníkoch spôsobené aj ich vyšším vekom pri vstupe do manželstva, vyššou opakovanou sobášnosťou, ale i dlhodobo vyššou úmrtnosťou, ktorá ovplyvňuje najmä rozdiely v počtoch ovdovených.

Zdravotná situácia

Je všeobecne známe, že ženy pristupujú zodpovednejšie k zdravotným ohrozeniam, k starostlivosti o zdravie vôbec a k liečeniu. Tento rodový rozdiel je viditeľný nielen v rozdielnej úmrtnosti a očakávanom veku dožitia. Podobnú tendenciu potvrdzujú tiež ukazovatele zdravotného stavu obyvateľstva. Mierna prevaha mužov sa prejavila vo výskyte pohlavných chorôb. Výskyt tuberkulózy bol v roku 1997 v prepočte na 100 000 obyvateľov o 10 bodov vyšší u mužov. V absolútnom i relatívnom vyjadrení u mužov prevážili hlásené prípady ochorenia na zhubné nádory. Kým u žien pripadalo 335,3 týchto ochorení na každých 100 tisíc žien, u mužov to bolo 409,1 ochorení. Po celé 90. roky vykazovali muži prevahu tiež z hľadiska novopriznaných chorôb z povolania a invalidných dôchodkov, a to aj napriek klesajúcej tendencii počtu prípadov. Mladí muži sú tiež častejšie pacientmi ambulantnej psychiatrickej starostlivosti a trojnásobne viac sa objavujú ako drogovzo závislí pacienti.

Na druhej strane ženy prevažujú v počte ukončených prípadov pracovnej neschopnosti a v počte hospitalizovaných. Z dostupných údajov o výskyte jednotlivých chorôb sa prevaha žien prejavila len u chorých na diabetes mellitus. Takmer u všetkých vykazovaných prenosných chorôb bol v roku 1997 počet hlásených ochorení za ženy nižší. Ostatné ochorenia v triedení na mužov a ženy *Zdravotnícka ročenka SR* neuvádza. Preto je ťažké rozhodnúť, či vyšší počet pracovnej neschopnosti a hospitalizácií u populácie žien znamená zodpovednejší prístup žien k vlastnému zdraviu alebo poukazuje na vyššiu chorobnosť žien v iných typoch ochorení.

Niektoré ukazovatele za oblasť zdravia na Slovensku potvrdzujú výhodnosť dlhodobých investícií do zdravia a vzdelania žien. K takým patrí úmrtnosť žien pri pôrode a dojčenská úmrtnosť, ktorá v priebehu 90. rokov klesá a dostala sa ďaleko pod hranicu stanovenú WHO. V rámci normy sa udržiavajú i komplikácie pri pôrode, zlý zdravotný stav novorodencov a podiel živonarodených s nižšou pôrodnou váhou.

Vyššia úmrtnosť a chorobnosť mužov vypovedá o ich horšom zdravotnom stave. Menej sa venujú prevencii a viac sa u nich vyskytujú tzv. zlozvyky, ako nadmerné pitie alkoholu, fajčenie, obľuba masných jedál a pod. Počet každodenných fajčiarov sa odhaduje na dvojnásobne vyšší ako fajčiarok. U mládeže sa situácia v posledných rokoch mení v neprospech žien. Mladé ženy sa stávajú ohrozenejšie zvýšeným výskytom "sociálnych chorôb". Podľa rôznych údajov prevyšujú adolescentné dievčatá vo východnej Európe v pití alkoholu a fajčení tak chlapcov vo vlastnej krajine, ako aj svoje rovesníčky v západnej Európe. (*Women in Transition*, 1999)

Pri zdravotných ohrozeniach bolo preukázané, že sa vyskytujú častejšie u ľudí so slabým sociálnym zázemím. Zmeny, ktoré priniesla transformácia a ktoré súvisia so zdravím majú na ženy a mužov pozitívny i negatívny dopad. Z hľadiska ekonomických súvislostí je zdravie ovplyvnené nižším príjmom, rastúcou príjmovou nerovnosťou a redukovanými zdrojmi v systéme zdravotnej starostlivosti. Na druhej strane transformácia prináša nové hodnoty a zmeny v sociálnom prostredí, v dôsledku čoho sa začínajú objavovať zdravšie životné štýly.

Tento trend prináša aj nové ohrozenia. V SR sa k týmto novším ohrozeniam ráta užívanie drog či infekcia HIV, alebo obchodovanie so ženami za účelom sexuálneho vykorisťovania. Rozvoj sexuálneho priemyslu predstavuje ohrozenie v prvom rade pre ženy. Jedným z nich je negatívny dopad prostitúcie na celkové postavenie žien v spoločnosti. Prostitúcia totiž pôsobí na vnímanie úlohy žien v spoločnosti a vystavuje ženy v pozíciách ekonomickej a fyzickej zraniteľnosti. Okrem toho zvyšuje riziko zdravotných problémov žien a násilia voči ženám.

V posledných rokoch sa zvyšuje počet žien zo strednej a východnej Európy, ktoré vykonávajú pouličnú prostitúciu v mestách západnej Európy. Slovenské ženy nie sú výnimkou, i keď

Slovensko zatiaľ nepatrí k hlavným "dodávateľom žien". Často ide o násilnú migráciu a nútenú prostitúciu na základe podvodu, únosu a zavražďovania. (*Obchodovanie so ženami...*, 2000)

Literatúra

Európsky dotazník hodnôt 1991. Výsledky komparatívneho výskumu podľa Európskeho dotazníka hodnôt – Slovensko 1991. USA, Bratislava (1991)

Filadelfiová, J. – Guráň, P.: *Rodina a obec v strednej Európe.* Záverečná správa z výskumu. YIF – S.P.A.C.E., Bratislava (1997)

Hodnotenie vybraných problémov starších ľudí. Správa z reprezentatívneho prieskumu v rámci projektu *Aká si, rodina?* realizovaného agentúrou FOCUS. Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny, Bratislava (1999)

Kliment, M.: *Analýza problémov v oblasti reprodukčného zdravia v SR.* Rukopis Národnej správy o implementácii akčného programu Káhirskej konferencie o populácii a rozvoji z pozície mimovládnych organizácií. Slovenská spoločnosť pre plánované rodičovstvo a výchovu k rodičovstvu, Bratislava (1998)

Obchodovanie so ženami v SR. Záverečná správa z výskumu. MOM, Bratislava (2000)

Program of Action of the International Conference on Population and Development in Cairo 1994. UN, New York (1995)

Recent Demographic Development in Europe 1998. Council of Europe Press, Strasbourg (1998)

Reprodukčné správanie žien na Slovensku. Bratislava, SSPVR SR a FOCUS (1997)

Stav a pohyb obyvateľstva v SR 1990 až 1999. Štatistický úrad Slovenskej republiky, Bratislava (2000)

Súčasná situácia starších ľudí v SR. Analýza výsledkov ankety, Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny, Bratislava (1998)

Štatistické ročenky SR 1990 až 1999. Štatistický úrad Slovenskej republiky

V SR ochorenie na rakovinu prsníka každá 23. žena. Sme, 11. 3. 1999

Women in Transition. Regional monitoring report. UNICEF-ICHDC, Florence (1999)

Zdravotnícka ročenka SR 1997. ÚZIS, Bratislava (1999)